

Megjelent:

Fóris Ágota 2012. A lexikon megközelítései. In: Alberti Gábor – Kleiber Judit – Farkas Judit (szerk.) *Vonzásban és változásban*. (A nyelvészeti Doktorandusz füzetek különkiadása) Pécs: Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola. 277–307. ISBN 978-963-642-504-3

A lexikon megközelítései¹

Fóris Ágota

Károli Gáspár Református Egyetem BTK, Magyar Nyelvtudományi Tanszék
aforis@t-online.hu

1. Bevezetés

A lexikon megközelítései című tanulmány témaválasztásának középpontjában a *lexikon*, illetve a *szótár* terminusok jelentése áll. A *lexikon* (és a *szótár*) szó több aktuális jelentéssel rendelkezik, többjelentésű szó; kiterjedt szemantikai mezőjében szinonimákat, részleges átfedéseket, hiponimákat és hiperonimákat találunk.

A nyelvészeti munkákban a *lexikon*, illetve a *szótár* szó értelmét igen gyakran egyértelműnek (egyjelentésűnek) veszik a szerzők, általában nem értelmezik, hogy a saját írásukban milyen értelemben (mely aktuális jelentéssel) használják. Jelöltjét egyfajta alapfogalomnak tartják, és ezért nem látják szükségesnek definíció megadását. A *szótár*, *lexikon* fogalmi körének vizsgálatába más szavakat is célszerű bevonni, így a *szó*, a *szókincs*, a *szókészlet*, a *mentális szótár* fogalmát és használati szabályait is célszerű megvizsgálni. A tanulmányban ezeket a fogalmakat, illetve e szavak jelentését vizsgálom meg a hagyományos leíró nyelvészet (2. pont), a lexikográfia (3. pont), a pszicholingvisztika és kognitív tudományok (4. pont) és a formális nyelvészet (5. pont) szemszögéből.

A témaválasztás azért is időszerű, mert a magyar nyelvű szakirodalomban még mindig olvasható, hogy a formális nyelvészek nem foglalkoznak a lexikával (pl. Kálmán–Nádasdy web: 13) – a valóság ezzel szemben az, hogy a formális nyelvészetben az utóbbi években a lexikai alapú vizsgálatok előtérbe kerültek. Természetesen nagy a különbség a korábbi megközelítésekhez képest, hiszen a vizsgálati és nyelvleírási módszerek a többi nyelvészeti ágtól merőben eltérőek: formálisak.

A formális nyelvészet lexika-felfogásának elemzése a sokféle értelmezés és irányzat következtében nem egyértelmű, sőt, már maga az sem, hogy a különböző nyelvészek mit is sorolnak az egyes irányzatokba. Például Bańcerowski *A nyelvészeti strukturalizmus és kognitivizmus tézisei és alapelvei* című tanulmányában amellet foglalt állást, hogy a strukturális és a generatív nyelvészet egyetlen irányzatnak tekinthető: „A különböző szakemberek által az utóbbi néhány évtizedben publikált munkákban a nyelvészeti kutatások területén három legfontosabb irányzatról esik szó: a strukturális, a generatív és a kognitív nyelvészetről. Mivel a generativizmus a strukturalizmus kiteljesedésének tekinthető, így a mai nyelvészetben két fő irányzatról beszélhetünk: a strukturális és a kognitív irányzatról” (Bańcerowski 2009: 253). É. Kiss Katalin Chomskyról írott tanulmányában viszont azt olvassuk, hogy a generatív nyelvészet tulajdonképpen a kognitív tudományok része, elsősorban azért, mert az egyén mentális képességét modellezi: „Abból, hogy a generatív

¹ Köszönetemet fejezem ki Alberti Gábor professzornak a munka elkészítése során nyújtott segítségével és tanácsaiért, valamint a Bolyai János Kutató Ösztöndíj támogatásáért.

Megjelent:

Fóris Ágota 2012. A lexikon megközelítései. In: Alberti Gábor – Kleiber Judit – Farkas Judit (szerk.) *Vonzásban és változásban*. (A nyelvészeti Doktorandusz füzetek különkiadása) Pécs: Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola. 277–307. ISBN 978-963-642-504-3

nyelvelmélet tárgya nem a külső nyelv, a nyelv mint társadalmi képződmény, hanem a belső nyelv, az egyén mentális képessége, az következik, hogy a generatív nyelvészet nem bölcsészettudomány, hanem az elme kutatásának egyik részterülete, kognitív tudomány, a természettudományok egyik ága” (É. Kiss 2009: web). A tanulmányban nem törekszem a szakirodalom ellentmondásainak a feloldására, azonban ahol szükségesnek látom, jelzem, hogy melyek az egymásnak ellentmondó állítások, megközelítések.

Visszatérve az eredeti célhoz, nézzük meg, hogy a magyar nyelvben a *szótár* szót milyen értelemben használják. A magyar *szótár* szó a magyar nyelvben poliszém: 1. egyik jelentésében az egyéni szókincset, 2. másik jelentésében egy nyelv szókészletét, 3. harmadik jelentésében a lexikográfiai típusú műveket jelöli (a referenciaműveket) (fizikai formában megjelenő, nyomtatott vagy elektronikus, szavakhoz kapcsolt nyelvi adatok gyűjteményes adatbázisa), 4. újabban pedig a mentális szótárt is hívják így röviden (igaz, ez némi átfedést mutat az 1. jelentéssel). A magyar nyelvű formális nyelvészeti munkákban széles körben használják a *lexikon* (*szótár* szót), néhol a meghatározását is megadják, azonban ezek a különböző értelmezések ugyanúgy nem tűnnek egységesnek, mint a nyelvészet többi ágában. A formális nyelvészetben a lexikális jelleg – a lexikaalapúság – azt jelenti, hogy a mondatok generálásához a forrás a lexikonban levő anyag. A formális nyelvészet adottnak veszi a szókincset, a mondat szerkesztés során alkalmazott variációs szabályokat, és ezek felhasználásával valósítja meg a mondatok előállítását – számítógépre kidolgozható eljárással, a mentális szótár működését modellezve.

A szótár szónak ezekkel a felsorolt aktuális jelentéseivel is foglalkozom a tanulmány további részében. A kérdéskört bonyolítja, hogy a nyomtatott szótáraknak három főbb alfaját különböztetik meg: 1. *szótár*: szavakra vonatkozó információkat tárol, 2. *lexikon* (enciklopédikus szótár): egy tárgykör ismereteit tartalmazza szótári kivitelben, 3. *enciklopédia*: az „összes” világi ismeretet tárolja szótári rendszerű kivitelben. Az egyes kategóriákat számos al kategóriára osztják, osztályozásuknál pedig számos további szempont vehető figyelembe, például a hordozó (nyomtatott, elektronikus, online), a nyelvek száma.

Számos módon közelíthetünk a *szó*, a *szókincs*, a *szókészlet*, a *szótár*, a *lexikon*, a *mentális szótár* fogalmak meghatározása felé. A három legfontosabb megközelítési mód álláspontom szerint a következő: 1) a szóalapú megközelítés (ilyen a hagyományos leíró nyelvészet, a lexikológia, a lexikográfia), 2) a fogalomalapú megközelítés (a terminológia, vagy a szinonimavizsgálatok), és 3) a grammatikaalapú megközelítés (formális elemzés).

A fogalmak halmazának többsége nem rendelkezik éles határokkal, a határok elmosódottak, ezért a halmazok részben átfedik egymást. Ez vonatkozik a nyelvészeti kategóriákra is, ezen a területen is fokozatai vannak a halmazok elemeinek osztályba sorolásánál bizonyos elemek egyik vagy másik halmazhoz való tartozásának. A vizsgálataim tárgyát képező szavakkal jelölt entitások halmazainak elmosódott határai miatt áll elő az a helyzet, hogy más-más oldalról közelítve a kialakítandó kategóriákat, kisebb-nagyobb eltéréseket tapasztalunk.

2. A lexikon (szótár) megközelítései

A hagyományos leíró nyelvtan nem határolja el egymástól következetesen a beszélő és a hallgató nézőpontját, de a leírás leginkább a hallgató (az interpretáló) nézőpontjának felel meg (analitikus diszciplína). Apreszjan szerint a hagyományos leíró nyelvtan „Kiinduló anyagnak a nyelvi formákat veszi, és a nyelvészeti elemzés eredménye – minden egyes forma lehetséges jelentéseinek (vagy funkcióinak) a felsorolása” (Apreszjan 1971: 23). A hagyományos grammatikákban a leírás leggyakrabban a forma meghatározásával indul, majd az ezekkel

Megjelent:

Fóris Ágota 2012. A lexikon megközelítései. In: Alberti Gábor – Kleiber Judit – Farkas Judit (szerk.) *Vonzásban és változásban*. (A nyelvészeti Doktorandusz füzetek különkiadása) Pécs: Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola. 277–307. ISBN 978-963-642-504-3

kifejezhető jelentéseket adják meg. A strukturális nyelvészet képviselői azért bírálták a hagyományos nyelvészeti kategóriákat, mert ezeket túlságosan szubjektívnek találták, és számos új osztályozási szempontot vezettek be, ezzel együtt a terminológiát is megváltoztatták (pl. a hagyományosnak mondható szófaji kategóriák helyett más kategóriák bevezetése). A strukturalistákhoz hasonlóan a kezdeti generatív nyelvészet képviselői, illetve a formális nyelvészek is szubjektivitásuk miatt bíralták a hagyományos nyelvészeti kategóriákat, és új osztályozási szempontokat vezettek be, sőt vezetnek be mind a mai napig, továbbá egyfajta formális logikai terminológiát vezettek be és alkalmaznak.

2.1 A szó fogalma

A *szótár* szó különböző jelentéseinek a vizsgálata előtt szükséges annak áttekintése is, hogy a szó fogalomhoz milyen jelentéseket rendelnek hozzá a különböző nyelvtudományi ágak.

2.1.1 A szó fogalma a hagyományos leíró nyelvészetben

A Keszler-féle *Magyar grammatikában* – amely a hagyományos magyar leíró grammatika egyik legszélesebb körben használatos tankönyve – a szóról a következők olvashatók: „a grammatika tárgya a morféma, a szó és a szintagma; valamint részben a mondat, mint szerkesztési egység” (Lengyel 2000a: 23). „A nyelv alapelemei hierarchikus sorrendjükben a következők: *fonéma, morféma, szó, szintagma, mondat*” (Lengyel 2000b: 24). „A szónak nincs saját definíciója. A szó ugyanis mást jelent, ha a beszéd elemeként, és mást, ha a nyelv elemeként értelmezzük. A szó tehát összefoglaló terminus, melynek tartalmába beleértjük a beszéd egységét: a *szóelőfordulást* és a nyelv egységét: a *lexémát* is. / A beszéd szavai a szóelőfordulások. (...) A nyelv szavai a lexémák. (...) A nyelv elemkészletének része, szótári szó, melyet a rá jellemző morfológiai, szintaktikai és szemantikai információkkal együtt raktározunk el a tudatunkban. A lexémákhoz elvont (...) jelentések tartoznak” (Lengyel 2000b: 26–27). – E felfogás eléggé sajátosnak tekinthető, még a lexikai kutatásokban sem ez az általános megközelítés, a szónak pedig többféle definíciója is létezik, az pedig semmiképpen nem mondható róla, hogy „nincs saját definíciója”.

Szélesebb körben használt és elfogadott a következő megközelítés. Zsemlyei János *A mai magyar nyelv szókészletéről* címmel írott művében az alábbi meghatározást adja a szóról: „A szó a hangnál nagyobb, a mondatnál kisebb nyelvi egység. Rendkívül bonyolult nyelvi jelenség, a nyelvtudományban máig sincs általánosan elfogadott meghatározása. A szónak ugyanis más-más tulajdonságai tűnnek elő, ha jelentése, alakja vagy pedig funkciója felől közelítünk hozzá. De ma már eléggé közismert, hogy a szó megnevezés legalább három különböző dolgot jelöl: szótári szót, szóelőfordulást, szóalakot” (Zsemlyei 2002: 5).

Magyar nyelven Papp Ferenc *Szövegszó, szóalak, lexéma* címmel 1974-ben a *Magyar Nyelvőrben* megjelent cikkében írta le részletesen ezt a hármas felosztást (Papp 2006/1974): Papp meghatározása szerint szövegszónak „a szövegnek tetszőleges (...) olyan legkisebb darabját tekinthetjük, amely maga egy vagy több morfémből állhat, de viszonylag önálló (...)” (Papp 2006/1974: 137); „a teljesen azonos szövegszókat szóalaknak nevezzük” (Papp 2006/1974: 137); és „lexémának nevezzük a különböző szóalakoknak egy olyan csoportját, melyet a nyelvész együvé tartozónak ítél, a jelentés, használat stb. alapján (Papp 2006/1974: 138).

Látható, hogy az idézett szerzők egészen más oldalról közelítik meg a szó fogalmát, mégis, a különböző megnevezésekhez tartozó értelmezések lényegében azonosak. (1) A *szövegszó* (Papp 2006/1974), *szóelőfordulás* (Zsemlyei 2002), a számítógépes nyelvészetben *token* (Antal 1959): „egy szövegben akár többször is előforduló bármely szó; vö. szövegszó”

Megjelent:

Fóris Ágota 2012. A lexikon megközelítései. In: Alberti Gábor – Kleiber Judit – Farkas Judit (szerk.) *Vonzásban és változásban*. (A nyelvészeti Doktorandusz füzetek különkiadása) Pécs: Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola. 277–307. ISBN 978-963-642-504-3

(„példány”) (Szirmai 2005: 172). (2) A *szóalak* „a szótári szók valamennyi lehetséges szóelőfordulásának, vagyis minden toldalékos (jeles, ragos) és toldalék nélküli formájának egyike” (Zsemlyei 2002: 5, Papp 2006/1974), a számítógépes nyelvészetben *type*: „a szövegben előforduló különböző írásképi szó (pl. bot, botot) (Szirmai 2005: 173). (3) A *szótári szó* (Zsemlyei 2002), *lexéma* (Papp 2006/1974), a mai számítógépes nyelvészetben és a lexikográfiában *lemma* vagy *címszó* pedig a különböző szóalakok egy együvé tartozó csoportjának képviselője, „az azonos szótöbblől származó összes (általában azonos szófajú) szóalakot átfogó kategória” (Szirmai 2005: 170).

2.1.2 A szó fogalom strukturális nyelvészeti megközelítése

A strukturális nyelvészet legjelentősebb előfutárainak Ferdinand de Saussure-t és Baudouin de Courtenay-t tartják. A strukturális nyelvészetben három nagy jelentős klasszikus iskolát különítenek el, ezek mind magukénak vallották Saussure elméletét, és mind a XX. század 30-as éveiben élték fénykorukat: 1) A prágai iskola (funkcionális nyelvészet), amelynek fő alakjai Trubeckoj és Jakobson, 2) a koppenhágai iskola (glosszematika), melynek vezetője Hjelmslev, és 3) az amerikai strukturalisták (deszkriptív/disztributív nyelvészet), melynek fő képviselői Bloomfield és Harris (részletesen lásd Apreszjan 1971: 41–81). Maga a *strukturális nyelvészet* megnevezés kb. az 1940-es évektől terjedt el, és a nyelvészetnek azt az ágát nevezik így, amely „szinkrón (ritkábban: diakrón) [nyelvi] struktúrákat vizsgál. Viszont ma már nem lehet struktúrákat másképpen vizsgálni, mint a matematika (szűkebben: a modern algebra) módszereivel”, írta Papp Ferenc 1966-ban (Papp 2005/1966: 78). A *Strukturális-matematika-algebrikus (nyelvészet)* című tanulmányban olvasható, hogy mikor és miért nevezték a strukturális nyelvészetet *algebrikus* vagy *matematikai* nyelvészetnek is (Papp 2005/1966). Mára a strukturális nyelvészet ágai és az újonnan megjelenő irányzatok sokféle nevet viselnek. A számítógépes nyelvészet a nyelvi struktúrákat vizsgálja, de az alkalmazott nyelvészethez szokták sorolni; a formális nyelvészeti ágakat az elméleti nyelvészethez (korábban az általános nyelvészethez sorolták), ez utóbbi a formális logika, a halmazelmélet nyelvezetével írja le a struktúrákat.

A strukturális nyelvészet megjelenése idején merült fel először az a probléma, hogy a *szó* fogalma általános nyelvészeti szempontból nem határozható meg egyértelműen. A hagyományos leíró grammatikával szemben egyes nyelvészek már a XIX. század végén elkezdték a leíró grammatika alapjainak kritikai vizsgálatát, és felismerték, hogy a hagyományos leíró grammatika alapfogalmai pontatlanok. A szó fogalmának az egyik legelterjedtebb leíró nyelvészeti meghatározása volt A. Meillet definíciója, eszerint „a szó: adott nyelvtani használatra képes, adott hangok együttesének és egy, ezekhez társuló, adott jelentés összekapcsolásának az eredménye” (idézi Apreszjan 1971: 15). Apreszjan alapos kritika alá veszi e meghatározást, és megállapítja, hogy ez a kritérium a „szavak halmazán kívül még legalább a szókapcsolatok és a morfémák (köztük a grammatikai morfémák) halmazára is alkalmazható, és hibája, hogy „egyáltalán nem veszi számításba azt a tényt, hogy a nyelvben a fonetikai mutatók eltérnek a grammatikaiaktól és a szemantikaiaktól, és a grammatikaiak a szemantikaiaktól” (Apreszjan 1971: 15–29). Vannak esetek, amikor egyes nyelvi formák szemantikai szempontból egyetlen szónak, grammatikai szempontból pedig kettő vagy több szónak számíthatók. „A tradicionális nyelvtan még a szó grammatikai formájának fogalmát is úgy határozta meg, hogy igen nagy véleménykülönbségekre ad lehetőséget azon belül, hogy mely egységek tekinthetők egy és ugyanazon szó alakjainak” írja Apreszjan (1971: 17), példaként hozza erre a főnevek kicsinyítő képzőjét, vagy a mellénevek fokozására szolgáló szuffixumokat. Pontos meghatározás híján a szó grammatikai formáinak meghatározására szolgáló kritériumok megállapítása is nehézségekbe ütközik, ezért

Megjelent:

Fóris Ágota 2012. A lexikon megközelítései. In: Alberti Gábor – Kleiber Judit – Farkas Judit (szerk.) *Vonzásban és változásban*. (A nyelvészeti Doktorandusz füzetek különkiadása) Pécs: Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola. 277–307. ISBN 978-963-642-504-3

végeredményben a szó grammatikai formáinak a megállapításához ismerni kell annak jelentését. A jelentés fogalma azonban nem elég pontosan meghatározott ahhoz, hogy azonosító kritériumként lehessen használni. Mindebből következik, hogy a szó általános, univerzális meghatározása nem lehet kielégítő. Emiatt számos nyelvész egy általa meghatározónak tartott szempontból határozza meg, hogy mi a szó, és ezt a szempontot tekinti a szó alapvető ismérvének. Az értelmezéshez leggyakrabban az alábbiakat veszik figyelembe: „1. a hangsúly egyedien egységes voltát (fonetikai ismérv), 2. a szónak a mondatra való potenciális visszavezethetőségét (szintaktikai ismérv), 3. a szó oszthatatlanságát vagy egységbe-formáltságát (morfológiai jellemző)” (Apreszjan 1971: 18). Apreszjan – végeredményben – terminológiai problémaként írja le a szófogalom problémáját, és – mint írja – „az alapvető nyelvészeti fogalmak pontatlansága egyenes és elkerülhetetlen következménye annak a ténynek, hogy végső soron *szemantikai* alapon határozták meg ezeket a fogalmakat”, és hogy „az ún. ’szemantikai kritérium’ tisztán intuitív, mivel a hagyományos nyelvészetben a jelentésnek nincs teljes, formális leírása” (Apreszjan 1971: 20–21).

Ma már elfogadott tény, hogy a szó fogalma nem univerzális – különböző nyelvekben, illetve a nyelvészet különböző ágaiban mást és mást értenek a *szó* fogalmán; lényegében többféle értelme, értelmezése elfogadott. Kiefer az *Új magyar nyelvtan*-ban és Kenesei a *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia* kötetében négyféle szómeghatározást ismertet részletesen (morfológiai, fonológiai, szintaktikai, lexikai szó). Az alábbiakban ötféle szódefiníciót különíték el, az ortográfiai, a morfológiai, a fonológiai, a szintaktikai és a lexikai szót. 1) Ortográfiai értelemben (és a számítógépes nyelvészet szempontjából is) *ortográfiai szónak* tekinthető minden olyan nyelvi egység, amely két szóköz között található (lásd az ÉKsz.² előszavát, következik a VI. oldal 9. pontjából). 2) *Morfológiai szó* minden olyan szó, amely morfológiai művelet eredménye; függetlenül az egybe- vagy különírástól. Például: zéró toldalékot tartalmazó szavak (főnév egyes szám nominativusi alak: ablak+Ø, iktelen ige alanyi ragozás egyes szám 3. személyű alak: ír+Ø, fut+Ø), összetételek (asztalláb, rántott hús), feltételes mód múlt idejű alak (láttam volna) (Kiefer 1998: 188). 3) *Fonológiai szó* a nem automatikus hangtani szabályok hatókörébe eső legnagyobb nyelvi egység. Ilyen nem automatikus hangtani szabályok pl. a magánhangzó illeszkedés és az *n*-palatalizáció, ezeknek legnagyobb hatóköre a képzőkkel és ragozási toldalékokkal ellátott szótó. Pl. virág+a+i+m+mal, kert+ész+ked+em, men+j, ken+je.” Nem fonológiai szavak az összetételek és igekötős igék (asztal+kendő, össze+fog) (Kiefer 1998: 189). „A fonológiai szó eszerint a magyar nyelvben a magánhangzó-harmónia tartományával esik egybe, vagyis a toldalékok a szótóval egyetlen fonológiai szót alkotnak (pl. *repül-és*), de az összetételek (pl. *vak-repülés*) már nem” (Kenesei 2000: 77). 4) *Szintaktikai szó* minden olyan alakzat, amelynek belső szerkezetét mondattani szabály nem változtathatja meg.” Például nem lehet mondattani szabály alapján felcserélni a morfok sorrendjét: „szép+ség+e+i+m, *szép+i+m+e+ség”. Szintaktikailag nem szavak például az igekötős igék, mert az igekötő és a tő helyét (tehát a szó alakját) mondattani szabályok megváltoztathatják (Kiefer 1998: 189). 5) *Lexikai szó (lexéma)* minden olyan nyelvi egység, „amelynek jelentése nem vezethető le alkotóelemeinek jelentéséből. Lexikai szó minden lexikalizálódott alakzat, függetlenül attól, hogy egyetlen szótóvet tartalmaz-e, vagy többet. Lexéma lehet tehát egy képzett szó, egy összetett szó, egy szó szerkezet (’frazológiai egység’) vagy mondat” (Kiefer 1998: 189). Kenesei – mivel valójában jelentéstani egységről van szó – lexikai-szemantikai szónak nevezi a lexikai szót (lásd még részletesen Kenesei 2000: 76–91).

Megjelent:

Fóris Ágota 2012. A lexikon megközelítései. In: Alberti Gábor – Kleiber Judit – Farkas Judit (szerk.) *Vonzásban és változásban*. (A nyelvészeti Doktorandusz füzetek különkiadása) Pécs: Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola. 277–307. ISBN 978-963-642-504-3

2.2 Szókincs, szókészlet (lexika)

A *szótár* szó jelentéseinek sokoldalú megközelítéséhez a szófogalom megadásán túl még két fontos fogalmat kell megadni, ezek a *szókincs* és a *szókészlet*. Abból az egyszerű meghatározásból, hogy a „szótár szavak tárolója”, nem következtethető ki a szótárak számos jellemző vonása. A *szótár* szó lehetséges jelentései, illetve az azok között lévő különbségek jelentős mértékben függenek attól, hogy a tárolt szavak milyen halmazból származnak, és milyen céllal építik a szótárt. A szókincs a beszélő egyedek egyéni nyelvhasználatához, a szókészlet a nyelv egészéhez tartozó fogalom.

A *szókincs*, *szókészlet* szavakat számos nyelvészeti közleményben egymás szinonimájaként használják a szerzők, sőt, általánosnak mondható a *szókincs* szó elterjedt használata mindkét értelemben. A szókincs (angol *vocabulary*, francia *vocabulaire*, olasz *lessico*) vonatkozhat az egyéni szókincsre, vagy egy nyelv/nyelvváltozat szókincsére (ez utóbbit szokták szókészletnek is nevezni).

2.2.1 Egyéni szókincs

Az *egyéni szókincs* az egyén aktív és passzív szókincsét foglalja magába. Egyes holisztikus szemantikai felfogások szerint az egyéni szókincs halmazának elemei mindenki számára más-más jelentést hordoznak, azért csak úgy lehetne valós leírást készíteni az egyes nyelvekről, ha minden egyes egyed leírná, hogy számára mit jelent egy-egy szó. Az egyes beszélők szókincse, ebben az értelemben, nemcsak a tárolt szóalakok számában tér el egymástól, hanem az egyes szavak jelentésében is különbözhet. – Ezzel a felfogással szemben az vethető fel, hogy nem veszi figyelembe azt, hogy az egyén szókincse a közös nyelvhasználat során, hosszú idejű kölcsönhatások folyamatában alakul ki, ezért az egyének szókincse bonyolult szemantikai és szintaktikai ismeretekkel összekapcsolt. – Az egyéni szókincs legteljesebb leírásai az írói szótárakban találhatóak – igaz, e szótárak is csak az írók írásban megjelent műveinek korpusza alapján készültek, és így csak az aktív szókincsük nagy részét tartalmazhatják, nem szerepelnek bennük a ki nem nyomtatott írások és a verbális megnyilatkozások során használt szavak, valamint a passzív szókincsük.

Az egyéni szókincs az egyén fejében levő szókincs – valójában a mentális lexikonnal is azonosítható. Bár igaz, hogy az agyi (mentális) lexikon jóval több információt tartalmaz puszta szólistánál (részletesen lásd a 4. fejezetben).

2.2.2 Egy nyelv/nyelvváltozat szókincse (szókészlet)

Egy nyelv vagy nyelvváltozat szókincse (szókészlete) egy-egy nyelv (nyelvváltozat) szókészletének teljességét foglalja magába. Természetesen – mivel a szókincs végtelen és változó – ennek teljes leírására nincs lehetőség. A lexikográfiai típusú művek (a különböző szótárak) az egyes nyelvek szókészletének leggyakoribb és legfontosabb részét tartalmazzák – az ebből való merítés és a címszavakról való információk megadása erősen függ a szótár típusától. Például az általános (köznyelvi) szótárak célja elsősorban az általánosan ismert és gyakori használatú szavak tárolása és az ezekről történő információadás, ezzel szemben a speciális (pl. terminológiai szótárak) célja egy doménon használt szavak – lehetőleg – teljes körű leírása.

A magyar nyelv szókészletéről írott összefoglaló tanulmányában Gerstner a nyelv működéséhez (a kommunikációhoz) három alapvető összetevőt tart szükségesnek: a fonológiai rendszert, a szókészletet és a grammatikai rendszert. A szavakat úgy írja le, mint önálló nyelvi jeleket, amelyekben „az adott nyelvet beszélő közösség által kialakított fogalom szorosan kapcsolódik egy ugyancsak ennek a közösségnek a nyelvhasználatában kialakult

Megjelent:

Fóris Ágota 2012. A lexikon megközelítései. In: Alberti Gábor – Kleiber Judit – Farkas Judit (szerk.) *Vonzásban és változásban*. (A nyelvészeti Doktorandusz füzetek különkiadása) Pécs: Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola. 277–307. ISBN 978-963-642-504-3

kötött hangalakhoz” (Gerstner 2003: 117). Egy nyelv szókészlete viszonylag gyorsan változhat, új szóalakok keletkezhetnek, vagy meglévő szóalakok jelentése változhat; vagyis forma és tartalom külön-külön is változhat. A szókészletet sokféleképpen lehet csoportosítani, és e csoportosítási lehetőséget gyakran a szókészlettel foglalkozó nyelvtudományi ágak elnevezése is tükrözi, például: *etimológia* – a szavak eredetével foglalkozik, *szótörténet* – a szavak történetével, alakjuk és jelentésük változásaival foglalkozik, *lexikográfia* – a szavak szótári rögzítésének módszerével foglalkozik.

2.2.2.1. *A szókincs hagyományos leíró nyelvészeti osztályozása*

A szavaknak a hagyományos nyelvészeti leírásban szokásos kategorizálási módjait Zsemlyei könyvére támaszkodva elemzem, aki hét nagy csoportot különböztet meg: „A nyelvtudomány a következő szempontból kategorizálhatja a szavakat: 1) társadalmi fontosságuk, 2) az egyes nyelvváltozatokhoz való viszonyuk, 3) élőnyelvi felhasználásuk, 4) eredetük, 5) a használó egyénhez való viszonyuk szerint, 6) stilisztikai szempontból és 7) egyéb szempontok szerint” (Zsemlyei 2002: 10). A Zsemlyei-féle csoportosítás lényegében megegyezik a hagyományos magyar lexikológiai felosztással, ezért veszem alapul a csoportok és szempontok ismertetéséhez.

1) A szavak „társadalmi fontossága alapján” a szókészletet a) *alapszókincsre* (alapszókincsre) és b) *peremszókincsre* (kiegészítő szókincsre, peremszókincsre) osztják. A két csoportba tartozó szavak pontosabb számáról teljesen különböző becslések születtek; az biztos, hogy számszerűen az alapszókincsbe tartozó szavak nagyságrendekkel kevesebben vannak, mint a peremszókincsbe tartozó szavak. Az alapszókincsbe tartozó szavakra jellemző, hogy fontosak, össznépi jellegűek, jelentős részük régi tagja a szókészletnek, nagy a szócsaládjuk, többségük többjelentésű; lehetnek tőszavak, származékszavak és összetett szavak is. A peremszókincsbe tartozó szavak kevésbé fontosak, nem össznépi jellegűek, ide sorolhatók a fiatal tagjai a szókészletnek, a ritkán használt régi szavak, és amelyeknek alig van szócsaládjuk (Zsemlyei 2002: 10–11).

2) A szókészlet nyelvváltozatonkénti rétegződése szerint három nagy csoportot különítenek el. A nyelvváltozatok kategorizálására a legelfogadottabb, széles körben használt és oktatót a Kiss-féle (1995) osztályozás, amely alapján a magyar nyelv mai nyelvváltozat-típusait az alábbi három nagy csoportba osztjuk (Kiss 1995: 74 alapján): a) *köznyelvi változatok* (beszélt és írott köznyelv), b) *társadalmi változatok* (csoportnyelvek és szaknyelvek), c) *területi változatok* (nyelvjárások). A tradicionális felfogás szerint „a nyelvváltozatok egymástól alapvetően szó- és kifejezőképesletükben különböznek”, ezért is lényeges a szókészlet vizsgálata (Zsemlyei 2002: 11). E kategóriánál a szavak stílusát is figyelembe veszik a további alosztályok felsorolásánál (pl. írott nyelv: tudományos, hivatalos, publicisztikai, szépirodalmi stílus; beszélt nyelv: szónoki, társalgási stílus).

3) Az élő nyelvnyelvhasználatban a) *élőnyelvi szavakat*, b) *elavult szavakat* (archaizmusokat) és c) *új szavakat* (neologizmusokat) különítenek el (Zsemlyei 2002: 22–24).

4) A szavak eredete alapján a magyar szókészletet három (esetenként négy) nagy részre szokták osztani: a) *Finnugor alapszókincs*. Ősi örökség az uráli, a finnugor és az ugor kori rétegből. Az összehasonlító-történeti nyelvtudomány eszközeivel többé-kevésbé elkülöníthető (lásd részletesen Benkő 2002/1967: 50–62, 259–269; Gerstner 2003: 118–120, MSzFE). b) *Jövevényszavak és idegen szavak*. Ide tartozik minden olyan idegen nyelvből átvett szó, amelyet a finnugor korszak után, az ősmagyar kortól kezdve (kb. i.e. 1000-tól) vett át a magyar nyelv más nyelvekből (lásd részletesen Benkő 2002/1967: 50–62, 259–269; Gerstner 2003: 120–139). c) *Belső keletkezésű szavak*. Ebbe a csoportba tartoznak a magyar nyelv önálló életében (az ősmagyar kortól kezdve) szóteremtéssel vagy szóalkotással keletkezett szavak (lásd részletesen Benkő 2002/1967: 50–62, 259–269; Gerstner 2003: 139–152). A

Megjelent:

Fóris Ágota 2012. A lexikon megközelítései. In: Alberti Gábor – Kleiber Judit – Farkas Judit (szerk.) *Vonzásban és változásban*. (A nyelvészeti Doktorandusz füzetek különkiadása) Pécs: Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola. 277–307. ISBN 978-963-642-504-3

negyedik nagy csoport pedig az e három kategórián kívül eső csoport: d) *Ismeretlen eredetű szavak*. (Lásd még Zsemlyei 2002: 24–35.)

5) Az egyén szókincsén belül a) az *aktív szókinccset* és b) a *passzív szókinccset* különítik el. Az aktív szókinccs, amelyet az egyén ismer és használ; a passzív szókinccs, amelyet az egyén ismer, de nem használ (megért) (Zsemlyei 2002: 35).

6) Stiliztikai szempontok alapján a) *használati kör szerint* (stiliztikailag differenciált, stiliztikailag differenciálatlan) és b) *érzelmi töltés alapján* (közömbös, pozitív, negatív) különítik el a szavakat egymástól (Zsemlyei 2002: 35–37).

7) A szavak egyéb lehetséges csoportosításai közül Zsemlyei az alábbiakat sorolja fel: a) a szavak genetikai csoportjai alapján létrejött szócsaládok (pl. könyv, könyvecske, könyvel, könyvelés, könyvtár), b) a szavak szemantikai kapcsolatai alapján létrejött csoportok (egyértelműség [egyetlen jelentés], többértelműség, azonosalakúság, rokonértelműség, ellentétes értelműség), asszociatív viszonyok, mezőösszefüggések (pl. fogalmi kapcsolatok, rokonsági elnevezések, színjelnevezések) (Zsemlyei 2002: 37–38).

A hagyományos leíró grammatikai kutatások számára a szavak vizsgálata terén az egyik legfontosabb a *szóképzés* és a *szóösszetétel* kérdésköre, melyet a hagyományos leíró nyelvtan a *szókészlet*i változások keretében vizsgál (szókölcsönzés vagy a nyelv saját eszközeinek igénybevétele) (lásd Zsemlyei 2002). A strukturális nyelvtanokban a *szóképzés* és a *szóösszetétel* kérdéskörét a *szavak szerkezeti vizsgálatához* sorolják (akár diakrón, akár szinkrón szempontból) (lásd pl. Kiefer 1998). A szóösszetételek problémakörében fontos kérdés, hogy mit tekintünk összetett szónak és mit nem, mikor beszélhetünk összetett szóról, mikor jelzős szerkezetről, mikor szószerkezetről (szintagmáról, frázisról). Ezekben a kérdésekben a szakirodalom nem egységes, sőt, még abban sem, hogy a szóösszetétel a szóképzés része, vagy a szóképzést és a szóösszetételt külön érdemes-e tárgyalni (a probléma részletes feldolgozását lásd Fejes 2003, 2005; és H. Varga 2006). A névtani kutatásokban részben a nevek szerkezetét (morfológiai összetételek és jelzős szerkezetek) vizsgálják, részben a névadás (lehetséges) motivációit, amire a nevek, illetve a nyelvi egységek (pl. összetételi tagok) jelentése, illetve korábbi jelentése alapján próbálnak meg következtetni (lásd Bölcseki 2010).

2.2.2.2. *Alapszókinccs, minimum-szókinccs*

Az egy-egy nyelv szókincsének csoportosításában használt terminológia sajnos nem teljesen egyértelmű. Például az *alapszókinccs* szót többféle fogalom jelölésére is használják, más jelölnek vele a történeti nyelvészetben, a szociolingvisztikában, vagy a nyelvstatisztikában.

Szociolingvisztikai szempontból „Egy nyelv alapszókinccse a nyelv szótárának az a része, amely az egyetemes – tehát a beszélő kultúrájától független – emberi tapasztalatokat fejezi ki. Az alapszókinccs tartalmazza az olyan alapvető, biológiai cselekedeteket, mint evés, alvás, szülés, halál; a főbb testrészek neveit, mint szem, száj, fej; a külső természet olyan jelenségeit, mint tűz, víz, Nap, Hold; és azokat az általános viszonyfogalmakat, amelyeket pl. a személyes névmásokkal, a mutatószókkal, tagadással, mértékekkel szokás kifejezni stb. (...) Swadesh (1971) az alapszókinccsre vonatkozó vizsgálatok felhasználásával fejlesztette ki glottokronológia vagy szótári statisztika néven emlegetett módszerét” (Bynon 1997: 241). Egy nyelvnek ebben az értelemben meghatározott alapszókinccse (a magyar nyelv esetében a finnugor alapszókinccs) évszázadokon keresztül nem (vagy alig) változik.

A legfontosabb szavakat már a XIX. század végén igyekeztek leírni, ezeket listába foglalni, elsősorban pedagógusok, pszichológusok, gyorsírók. A nyelv korpuszának méretével kapcsolatos „első generációs” nyelvészeti vizsgálatok az 1920–30-as években megkezdődtek; a „második generációs” nyelvstatisztikai vizsgálatok – köztük az alapszókinccsel

Megjelent:

Fóris Ágota 2012. A lexikon megközelítései. In: Alberti Gábor – Kleiber Judit – Farkas Judit (szerk.) *Vonzásban és változásban*. (A nyelvészeti Doktorandusz füzetek különkiadása) Pécs: Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola. 277–307. ISBN 978-963-642-504-3

kapcsolatosak – pedig az 1950-es években indultak meg erőteljesen, amelyet elősegített a későbbiekben a számítógépek megjelenése és nyelvészeti kutatásokban való felhasználásuk. A nyelvstatisztikai kutatások közül közismert a francia Guiraud statisztikai módszere (Guiraud 1954, magyarul lásd J. Soltész 1963), a minimum-szókincsre vonatkozó kísérletek közül pedig az angol *Basic English* (Ogden 1944).

A soknyelvű Szovjetunióban egyrészt az orosz nyelv hegemóniájának kimunkálása, másrészt pedig az egységes irányítási, termelési és értékesítési rendszerek kialakítása és működtetése különösen fontossá tette a nyelvészet elméleti kérdéseinek vizsgálatát és a kutatási eredmények gyors felhasználását. A szovjet nyelvtudomány jelentős eredményeket mutatott fel ezekben az években. A XX. század 60–70-es éveiben jelentős nemzetközi hatást váltottak ki az orosz matematikai/strukturális/gépi nyelvészet eredményei, ennek következtében gyors fejlődésnek indultak a számítógépek felhasználására épülő modern nyelvészeti ágak. A számítógépes nyelvészeti módszerek számos új elméleti kérdést vetettek fel, köztük olyanokat, mint a jelen vizsgálat tárgyába eső *szó*, *szótár*, *alapszókincs* fogalmak értelmezése. Az ebből az időből származó publikációk mutatják a kérdéskör sokrétű megközelítésének fontosságát. A vizsgálatokat elősegítette az is, hogy az 1950-es években komoly nyelvészeti vitákat folytattak a szovjet politikai vezetés aktív részvételével, és amelyekben maga Sztálin is állást foglalt: „Az 1950-ben lefolytatott vita következtetéseit a szovjet nyelvészek mind elfogadták, függetlenül attól, hogy addig milyen álláspontot képviseltek. Egész sor olyan általános szociológiai és részben történeti nyelvészeti tételt fogadtunk el, melyeket J. V. Sztálin állított fel vagy, amelyeknek ő emelte ki a fontosságát. Ilyen tételek: (...) 4. Az alapszókincs sok évszázadon át nem szenved lényeges változást. (...)” (A nyelvtudomány elméleti kérdései 1960: 367). Papp Ferenc kiemeli a vitatott kérdések sokrétűségét (pl. a minimum-szótár kérdése) és a vitában résztvevők széles körét (Papp 1964: 81).

A lexikográfiában a szótárírás egyik alapvető kérdése, hogy egy nyelv több milliós nagyságrendű szókincséből mely szavak kerüljenek be a – több ok miatt – sokkal kisebb méretűre tervezhető szótár címszavai közzé. Az idegennyelv-oktatásban a szótári minimum alapvető kérdésként jelent meg: hogyan lehet a leghatékonyabban oktatni egy adott nyelvet, melyik az a szókincs, melyek azok a konkrét szavak, amelyekre a nyelvtanulónak a legnagyobb szüksége van, és milyen sorrendben történjen ezek elsajátítása. A probléma megoldására többen javasolták egy nyelv szinkrón alapszókincsének a meghatározását és ennek feltétlen felvételét a szótárakba. Viszonylag egyszerű szinkrón értelemben az alapszókincs fogalmát definiálni, azonban annak megadása, hogy mely szavak tartoznak konkrétan ebbe a halmazba, milyen méretű szóállományt jelent (számszerűen), már elvi és gyakorlati problémák sorába ütközik. Az alábbi definíció – véleményem szerint – elfogadhatóan határolja be ezt a halmazt: *alapszókincs: egy nyelv azon szavainak minimális összessége, amelyek ismeretével az adott nyelven beszélők meg tudják egymást érteni, hatékonyan képesek kommunikálni egymással.*

Az alapszókincsre vonatkozó nyelvstatisztikai vizsgálatok számos nyelvben hoztak konkrét, alkalmazható eredményeket. Az olasz nyelv alapszókincsének meghatározásában jelentős szerepet tölt be Tullio De Mauro és csoportja, az ő összefoglaló munkájukat veszem alapul az összefoglaló írásához (De Mauro–Chiari 2005).

Az alapszókincs halmazába tartozó szavakat gyakoriság és fontosság alapján sorolják be. Az *alapszókincs* (nevezték minimum-szókincsnek is) minden nyelvben kb. 7000 szó. Ez a hétezer szó az alábbi csoportokból áll össze: a) *leggyakoribb szavak* (*vocabolario fondamentale*) – kb. 2000 szó, a gyakorisági listák első 2000 szava, b) *gyakran használt szavak* (*vocabolario di alto uso*) – kb. 3000 szó, a gyakorisági listákon a 2001. és 5000.

Megjelent:

Fóris Ágota 2012. A lexikon megközelítései. In: Alberti Gábor – Kleiber Judit – Farkas Judit (szerk.) *Vonzásban és változásban*. (A nyelvészeti Doktorandusz füzetek különkiadása) Pécs: Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola. 277–307. ISBN 978-963-642-504-3

helyen található szavak, c) *nagyon fontos szavak (vocabolario di alta disponibilità)* – kb. 2000 szó. A harmadik, c) csoportba olyan szavakat válogattak, amelyek a gyakoriságuk alapján nem kerültek az előző két csoportba, tehát a nyelvhasználat során ritkábban fordulnak elő, de ismeretük mégis fontos. Ebbe a kategóriába a következő típusú szavakat sorolták: alapvető biológiai cselekedeteket, mint evés, alvás, szülés, halál stb. megjelölő szavak; a főbb testrészek nevei (szem, száj, fej stb.); a külső természet jelenségei (tűz, víz, Nap, Hold stb.); általános viszonyfogalmakat kifejező szavak (személyes névmások, mutatószók, tagadószók, mértékek stb.); kultúraspecifikus szavak. Az alapszókincs ismeretének szintje kb. az általános iskola alsó tagozatát elvégzett anyanyelvi beszélő ismeretének szintjének felel meg (lásd De Mauro 1999 I., a gyakorisági szótárakról magyarul lásd Fóris 2002).

De Mauro és Moroni (1996, lásd Giuliani et al. 2005) további vizsgálatokat végeztek az alapszókincsről, és összeállítottak egy olyan szótárt, amely 15000 címszót tartalmaz. Ez a 15000 szó a 7000 szavas alapszókincset tartalmazza, valamint további 8000 szükséges szót irodalmi-, újság-, sport stb. nyelvváltozatokból.

Az idegennyelv-oktatás és -vizsgáztatás is támaszkodik a különböző típusú szókincsvizsgálatokra. Például A Közös Európai Referenciakeret (KER) a nyelvtanulókat a nyelvtudás szintje alapján három nagy csoportba sorolja, amelyeket további két alszintre bontanak, így végül összesen hat szintet különböztetnek meg: A Alapszintű nyelvhasználó (*Basic User*): A1 Minimumszint (*Breakthrough*), A2 Alapszint (*Waystage*); B Önálló nyelvhasználó (*Independent User*): B1 Küszöbszint (*Threshold*), B2 Középszint (*Vantage*); C Mesterfokú nyelvhasználó (*Proficient User*): C1 Haladó (*Effective Operational Proficiency*), C2 Mesterfok (*Mastery*). A KER megadja, hogy a nyelvtanulónak az egyes szinteken milyen képességekkel kell rendelkeznie olvasás, írás, beszéd és hallás utáni értés terén. Az e témában folytatott közös nemzetközi kutatások eredményei alapján különböző kvantitatív és kvalitatív módszerekkel megfelelő számú szót rendelnek, sőt, konkrét szólistákat állítanak elő a nyelvismeret különböző szintjeihez (KER 2002).

3. A szótár mint lexikográfiai mű

A nemzetközi és a hazai lexikográfiai szakirodalom – elsősorban kulturális és történeti okokra visszavezethetően – nem egységes a terminológiai kérdésekben. Pontosabban a különféle kultúrákban és nyelvterületeken a fogalmak nem egy szintűek és nem minden esetben feleltethetők meg egyértelműen egymásnak. Ahhoz, hogy a különböző kultúrákban és különböző nyelveken használt fogalmakat megfeleltethessük egymásnak, a fogalmi szinten kell meghatároznunk a fogalmak főbb jegyeit. Csak ezután következhet a szóalakok hozzárendelése a különböző fogalmakhoz (vö. Fóris 2005). Ilyen vizsgálatot végzett el és publikált például Kiss Mónika *Szótár a szótárban* című tanulmányában, amelyben a *szótár* jelentésmezőjét analizálja magyar és francia összevetésben. Vizsgálatát magyar és francia egynyelvű és kétnyelvű szótárak alapján végezte, végső következtetése pedig, hogy „az egynyelvű szótárak meghatározásai, a kétnyelvű szótárak megfelelői és példái alapján látható, hogy még egy látszólag egyszerű – igaz többjelentésű – főnévnek is milyen kiterjedt szemantikai mezeje van” (Kiss 2004: 66). Vizsgálatából (is) levonható az a következtetés, hogy a *szótár* szó a magyar nyelvben többjelentésű.

Megjelent:

Fóris Ágota 2012. A lexikon megközelítései. In: Alberti Gábor – Kleiber Judit – Farkas Judit (szerk.) *Vonzásban és változásban*. (A nyelvészeti Doktorandusz füzetek különkiadása) Pécs: Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola. 277–307. ISBN 978-963-642-504-3

3.1 *Lexikográfia, lexikon, szótár*

A *lexikográfia* nem minden nyelvben jelöli ugyanazt a fogalmat. A magyar nyelvterületen a publikációkban számos más nyelv hatását fedezhetjük fel a szerzők idegennyelv-tudásától függően, ennek következtében a terminushasználat nem egységes.

Az uralkodó szemasiológiai szemlélet – vagyis a szóalakból való kiindulás – következtében gyakori a fogalmak keveredése. Például a *lexikográfia* mellett gyakran felbukkan a *metalexikográfia* szó a magyar nyelvű közleményekben is, kissé elbizonytalanítva a kevésbé tájékozott olvasókat. Pedig, ha terminológiai szempontból vizsgáljuk a kérdést, akkor látjuk, hogy egyszerűen arról van szó, hogy az angolszász szakirodalomban a *lexicography* nemfogalom alá külön fajfogalomként sorolják a gyakorlati szótárkészítést (*dictionary making*) és az elméleti kutatást (*dictionary research*) (Hartmann 2001), míg például a német nyelvterületen a nemfogalom megnevezése hiányzik, csak a két fajfogalmat nevezik meg, vagyis a gyakorlati szótárkészítést (*Lexikographie*) és az elméleti kutatást (*Metalexicographie*) (Wiegand 1998).

Magay Tamás *Szó, ami szó* című tanulmányában elemzi a lexikográfia fogalmának változását, és megállapítja, hogy „a lexikográfia fogalmkörének – szótárakban is regisztrált – kibővülésére csak a legfrissebb szótárakban találunk utalást” (Magay 2004: 54). Megállapítja azt is: „Arra egyébként, hogy lexikográfiai nem pusztán szótárírást, szótárírói tevékenységet kell érteni, hanem elméletet, azaz szótártudományt, szótártant is, nálunk – és európai viszonylatban is figyelemreméltóan – Országh László mutatott rá (Országh 1954: 117–133)” (i.m.). A lexikográfia tehát elméleti és gyakorlati tevékenységet is magába foglal. Milyen műveket sorolhatunk be konkrétan a lexikográfiai típusú művek közé? Magay a szótárakat tartja a lexikográfia tárgyának – ebből következően tehát azt érdemes tisztázni, mi is az a *szótár*.

Hartmann (2001) *Teaching and Researching Lexicography* című könyvében egy új nemfogalmat használ: *Lexicographic Reference Works*. Hartmann könyvében az 1.1. ábra felosztása szerint a „Lexicographic Reference Works”-nek (vagyis a lexikográfiai típusú referenciaműveknek) három fő fajtája van: Dictionary, Thesaurus, Encyclopaedia (szótár, tezaurusz, enciklopédia); de az egész fölé (tehát a lexikográfiai típusú művek fölé) rendeli a „Dictionary Research”-ot, vagyis az elméleti szótári kutatást (Hartmann 2001: 5).

Hartmann könyve alapján arra lehet következtetni, hogy a lexikográfia a *lexikográfiai típusú művekkel* foglalkozik. A *Dictionary of Lexicography* (DoL 1998) meghatározása szerint a „lexicography – professional activity and academic field concerned with dictionaries and other reference works”, vagyis a lexikográfia olyan szakmai tevékenység és kutatási terület, amely szótárakkal és más referenciaművekkel foglalkozik.

Ebből következően a lexikográfia és a lexikográfusok nem csak a szorosán vett nyelvi szótárakkal foglalkoznak, hanem más típusú lexikográfiai művekkel is, mint például az enciklopédiák és tezauruszok.

A fentiekből az is világossá válik, hogy Magay a lexikográfia tárgyának a *szótárakat* tartja, míg az angolszász (pontosabban a nemzetközi) lexikográfia a *szótárakat és más referenciaműveket*, köztük az enciklopédiákat is. A hazai elméleti lexikográfiai kutatások nemzetközi szinten is elismert eredményeket értek el, és a XX. század közepén kialakult paradigma magas színvonalú szótárkiadást alapozott meg. A lexikográfiában az ezredfordulón nemzetközi méretekben lejátszódó paradigmaváltás – éppen a korábbi eredmények tekintélye miatt – nehezen tör utat a magyar kutatók szemléletében.

Megjelent:

Fóris Ágota 2012. A lexikon megközelítései. In: Alberti Gábor – Kleiber Judit – Farkas Judit (szerk.) *Vonzásban és változásban*. (A nyelvészeti Doktorandusz füzetek különkiadása) Pécs: Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola. 277–307. ISBN 978-963-642-504-3

3.2 A szótár szó jelentése

A *Dictionary of Lexicography* (DoL 1998) meghatározása szerint a „dictionary – the most common type of reference work”, vagyis a szótár a legelterjedtebb típusú referenciamű. A „reference work – any product, such as a published book or a computer software, that allows humans to store and retrieve information relatively easily and rapidly”, vagyis referenciamű minden olyan termék, akár könyv vagy számítógépes szoftver, amely lehetővé teszi az embereknek, hogy információt viszonylag könnyen és gyorsan tároljanak és előhívjanak.

Az eltérő szótári és kulturális hagyományok eredményeként a magyar és a nemzetközi lexicográfiában számos különféle elnevezés él, például angol *dictionary, encyclopedic dictionary, encyclopedia*, vs. *szótár, enciklopédikus szótár* (magyarul *lexikon*), *enciklopédia* (pl. Fóris 2002, 2006). Az elnevezések sokfélesége, a terminusok meghatározásának hiánya terminológiai nehézséget eredményez, amelyet csak a szakma közös megegyezésével lehet rendbe tenni. A *Magyar értelmező kéziszótárban* adott meghatározás szerint a „szótár fn 1. Vmely nyelv szavainak jelentős részét betűrendben tartalmazó és ugyanazon a nyelven értelmező v. a szavak idegen nyelvű megfelelőit közlő könyv. | *Nyelvt* Hasonló, de szócikkeiben más információkat tartalmazó mű. (...)” (ÉKsz.²). Zgusta álláspontja szerint a nyelvi szótárak olyan nyelvészeti információkat tartalmaznak, amelyek a nyelv lexikai egységeivel és azok nyelvészeti tulajdonságaival kapcsolatosak. Ezzel ellentétben az enciklopédikus szótárak (melyek legtipikusabb képviselője az enciklopédia) mindenek előtt az egyes lexikai egységek (szavak) denotációjával foglalkoznak: a nyelven kívüli világról adnak információkat (Zgusta 1971: 198). Hasonló álláspontot fejt ki Massariello Merzagora (1983), Svensén (1993), Hartmann (2001), akik mind az információ természetében látják a nyelvi szótárak és enciklopédikus szótárak közti különbséget. Tehát, ha a nyelvi szótár és az enciklopédikus szótár közti különbséget keressük, akkor a nyelvészeti információ és az enciklopédikus információ jelentését, e két fogalom pontos meghatározását szükséges megkeresnünk (Fóris 2006).

A szótárfogalom újradefiniálása és annak a tudományos közösséggel való elfogadtatása azért is fontos számomra, mert csak így lehetséges az adott közösség körében azonos módon értelmezni az új paradigmát, elvégezni a szükséges általánosításokat, meghatározni a fogalmaknak az egymáshoz és más tudományterületekhez való viszonyát. Egységesen elfogadott paradigma nélkül az adott közösség tagjai nem tudnak érdemben információt cserélni, hiszen a fogalmak, amikben gondolkoznak, nem fedik egymást.

Minden fogalomnak sokféle meghatározó jegye van, ezért bármely sokaságból többféle módon építhető osztályozó rendszer (részletesen lásd Fóris 2005). Ezért a lexicográfiai típusú műveket is sokféleképpen osztályozhatjuk, tipologizálhatjuk – erre jó példa Muljačić (1971) vagy Landau (1989) szótári osztályozási rendszere.

A *szótár* fogalomnak az ezredforduló időszakára kialakult formáihoz igazodó módosított definícióját 2002-ben írt könyvemben adtam meg először (Fóris 2002), majd 2007-ben megjelent írásomban – a definíció lényegét megtartva – a megfogalmazást a következő formában módosítottam: „A szótár olyan egy-, két- vagy többnyelvű gyűjteményes adatbázis, amely – hordozótól függetlenül – nyelvi egységek jellemzőit, és ezeknek adott szempont szerint, kulcsszavakkal történő osztályozását tartalmazza, egy meghatározott korpusz alapján” (Fóris 2007: 301)

Ez a definíció tehát tágabb értelmét adja meg a *szótár* fogalmának, következésképpen ebben az értelmezésben a *szótár* szó a lexicográfiai típusú műveket jelöli a magyar nyelvhasználatban. Ebbe a fogalomba a szűkebb értelemben vett „hagyományos” szótár értelmezése is beletartozik, azonban a korábbiaknál több jellemzőt tartalmaz a jelenleg szótárként értelmezett művekről. A szótárakban többségében a „listázott” címszavak

Megjelent:

Fóris Ágota 2012. A lexikon megközelítései. In: Alberti Gábor – Kleiber Judit – Farkas Judit (szerk.) *Vonzásban és változásban*. (A nyelvészeti Doktorandusz füzetek különkiadása) Pécs: Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola. 277–307. ISBN 978-963-642-504-3

igazítanak el a tárolt információk tömegében, azonban a szótár nemcsak e szóalakok tárolási helye, hanem a nyelvre, nyelvhasználatra vonatkozó hatalmas mennyiségű információ tárolója is. A klasszikus nyomtatott szótárak szócikkei a készítés céljától függően sok grammatikai, stilisztika, pragmatikai adatot tartalmaznak, és például az utalásrendszeren keresztül (a nyelvi egységet jellemző kapcsolatokon keresztül) elvezetnek a nyelvi háló különböző részeihez. Az elektronikus szótárak már jóval nagyobb mennyiségű nyelvi és enciklopédikus információ tárolására, egymással történő összeköttetésére alkalmasak hálózatos szerkezetüknek köszönhetően (részletesen Fóris 2010). A jövő szótárai hatalmas tudásbázisok egymással bonyolultan összekapcsolt rendszerei lesznek, amelyekből kiemelve a megfelelő információkat komplex információfüzerek, ontológiák építhetők.

4. A mentális szótár

A pszicho- és neurolingvisztikai kutatások feltárták a beszéd agyi folyamatainak számos részletét. Igazolták, hogy az agyban létezik egy összetett rendszer – a *mentális szótár* (más néven *mentális lexikon*, angolul *mental lexicon*) és a *mentális nyelvtan* (más néven *mentális grammatika*, angolul *mental grammar*) –, amelyben tárolódnak a nyelvi elemek, azok használati szabályai és az agyban tárolt egyéb adatokhoz (például a világi ismeretekhez) való viszonyukat rögzítő elemek. A mentális lexikon tehát tartalmazza mindazokat az elemeket, a mentális nyelvtan pedig azokat a szabályokat, amelyek szükségesek a mentális folyamatok során létrehozott nyelvi megnyilatkozásokhoz.

A *mentális szótár* „a szókincs szerveződése az egyén fejében” (Pléh–Boross 2008: 206). Más, részletesebb meghatározás szerint a mentális lexikon és a mentális nyelvtan az agyban elkülönül egymástól: „A mentális lexikon alapjául szolgáló és a ventrális vizuális rendszerhez kapcsolódó deklaratív memória a szemantikus és epizodikus, valamint a szavak hangalakját és jelentését magában foglaló lexikális tudásért felelős emlékezeti rendszer. (...) A mentális nyelvtan háttérében (ide fonológiai, morfológiai és szintaktikai szabályok egyaránt tartoznak) ezzel szemben a procedurális emlékezet állna” (Pléh–Lukács 2003: 543).

A hagyományos szótárak és a nyelvi elemek használatának szabályait rögzítő nyelvtanok a mentális lexikon egy-egy *vetületeként* foghatók fel. Ezekben a „klasszikus” szótárakban megjelenik a hálózati szerkezet, például az utalások rendszerében, vagy az egyes nyelvi elemek különböző tárgykörökben való eltéréseinek példamondatokban való bemutatásában. Az online szótárak pedig nemcsak a keresés sebességében, hanem az adatok tárolásának módjában is jobban leképezik a mentális lexikont, mint nyomtatott elődeik. A különböző adatbázisok összekapcsolási lehetősége az elérhető adatok számát és fajtáját szinte korlátlaná teszi.

Pléh a pszicholingvisztikai kutatások fontos felismeréseként írja le a tézist: „Az alaktan szoros kapcsolatban áll a feldolgozás során a szótári ábrázolással: ez érvényes mind a mondattani szerepek eldöntésére, mind szavak alaktani felépítésének elemzésére” (Pléh 2000: 953).

A pszicholingvisztika fontos kérdései közé tartozik, hogy a különböző szóalakok feldolgozása során elemzéssel, vagy teljes egészében az eredeti „ősformára” való visszavezetéssel történik-e a megértés. Az *analitikus felfogás* (dekompozíciós elmélet) szerint az eredeti alakra vezetjük vissza az alakot és a jelentést is, és a végső forma a morfémák kombinációjából állna elő. Az *egészleges felfogás* (egész-lexikon elmélet) szerint minden alak egészként hozzáférhető a szótárban (értsd: a mentális szótárban). E két szélsőséges elképzelés mellett számos kombinációs modell létezik, ezek közül kettőt emelek ki. A) A kombinációs modellek egyik változata a gyakoriságot emeli ki, amely szerint a leggyakoribb levezetett

Megjelent:

Fóris Ágota 2012. A lexikon megközelítései. In: Alberti Gábor – Kleiber Judit – Farkas Judit (szerk.) *Vonzásban és változásban*. (A nyelvészeti Doktorandusz füzetek különkiadása) Pécs: Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola. 277–307. ISBN 978-963-642-504-3

alakok lehetnek egészséges képviselőik. Az ilyen egészséges egységeket nevezi a szakirodalom formulaszerű elemsornak, használatukat formulaszerű nyelvhasználatnak (Dóla 2006). B) Egy másik lehetőségként „a nyelvtani morféma természete is állhat vegyes modellek alapjaként”, amely szerint a ragok analitikusan, a képzők holisztikusan dolgozódnak fel. Eszerint a képzett lexikalizálódott alakzatokat (lexémákat) külön szótári egységként tároljuk, az inflexiók toldalékkal rendelkezőket azonban nem (Pléh 2000: 958).

A pszicholingvisztika megszületése az 1950-es évekre tehető: a megindult kutatásokban a pszichológia, a nyelvészet és az információelmélet szempontjából vizsgálták a nyelvet. Az 1950-es évek végén megjelenő, Chomsky nevéhez kötődő transzformációs generatív grammatika új elemekkel gazdagította ezt az induló új tudományágat: ebben a szemléletben „az ember kreatív nyelvhasználó (ez veleszületett), univerzális szabályrendszert működtet, amely az anyanyelv-elsajátítás során épül ki nyelvspecifikus mentális nyelvtanná” (Gósy 2005: 18). Gósy (2005: 19) és Pléh (1980) is kiemeli, hogy Chomsky generatív felfogásának három része hatott igen erősen a pszicholingvisztikában: 1) előtérbe került a nyelvhasználat kreatív jellege; 2) véges számú szabályok segítségével végtelen számú mondat generálható (transzformációk); 3) az elméleti és módszertani „mentalizmus” rehabilitálása. Ebben az értelemben a kognitív pszichológia és a generatív grammatika az 1960-as években közel került egymáshoz (Gósy 2005: 19).

A *kognitív tudományok* összefoglaló név igen sokféle irányzatot takar, ezek mindegyike a megismeréssel foglalkozik. A kognitív pszichológiai irányzat az orvostudományok (ezen belül az idegtudományok), a pszichológia és a nyelvészet határterületén mozog; nagyjából empirikus műszeres vizsgálatok alapján vonja le következtetéseit. A kognitív nyelvészeti irányzat képviselői – a Chomsky-féle generatív iskolával szembehelyezkedve – létrehozták a kognitív grammatikát, ezen belül három fő irányban indultak el: fonológiai, grammatikai, szemantikai területen (Langacker 1987, 1991, 2002). Gósy két alternatív modellt mutat be a kognitív modellen belül. Az egyik a konnekciónizmus, amely az ember intellektuális képességeit a neurális hálózatok működésével magyarázza. A másik irányzat a modularista felfogás, amely Chomskyra vezethető vissza – eszerint a nyelvi üzenetek feldolgozása egymástól elkülönülő alrendszerben, úgynevezett modulokban folyik (Gósy 2005: 20–21). Újabban igen népszerű egy harmadik irányzat, a nyelvészeti holisztikus kognitív szemantika – ez egyetlen összefüggő rendszerként kezeli a megismerés és a nyelv viszonyát, és jelentősen épít a nyelvfilozófiai, hermeneutikai szakirodalomra (Bańcerowski 1999, Tolcsvai Nagy 2010, Kövecses–Benczes 2010).

Gósy a mentális lexikont úgy határozza meg, mint egy olyan, az agyban található tároló rendszert, „amelyben a nyelv és a beszéd különféle egységeit, szabályait, működési módjait tároljuk” (Gósy 2005: 193). A mentális lexikon egyfajta *agy szótár*, „amelynek meghatározó elemei a szavak; mindig az egyénhez kötődik, és amelynek a nagysága, sőt a működése sem állandó” (i.m.). A pszicholingvisták a mentális lexikont egyfajta agyi térképhez hasonlítják, amelyben a csomópontok, élek, távolságok, irányok jelezve vannak (Aitchinson 2003, Gósy 2005).

A mentális lexikon felépítését és működését Ullmann (2001a) alapján Gósy úgy írja le, mint amelyben a szavak és a grammatikai egységek és szabályok különböző helyen, tehát elkülönülve vannak: „a szavak a mediális/laterális temporális lebenyben, míg a grammatikai egységek és szabályok a frontális/basalis ganglion struktúrákban találhatóak” (Gósy 2005: 197). Különböző kutatók a mentális lexikon számos modelljét írták le, az utóbbi évtizedben pedig a műszeres kísérleti kutatásoknak köszönhetően számos részletet írnak le nemcsak a mentális lexikon szerkezetéről, hanem működéséről is. A mentális lexikon kutatásában a szavak morfológiai feldolgozása is fontos kérdéseket vetett fel, például különböző nyelvek

Megjelent:

Fóris Ágota 2012. A lexikon megközelítései. In: Alberti Gábor – Kleiber Judit – Farkas Judit (szerk.) *Vonzásban és változásban*. (A nyelvészeti Doktorandusz füzetek különkiadása) Pécs: Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola. 277–307. ISBN 978-963-642-504-3

esetében különbözhet a feldolgozási és előhívó stratégia. Kérdés az is, hogy amikor aktiváljuk a lexikont a nyelvhasználat során, szóalakokat vagy morfémákat aktiválunk-e, hogyan kezeljük a toldalékolt vagy a többtagú szavakat stb. Ami egyértelműnek tűnik, az az, hogy a mentális lexikon és a mentális grammatika elkülönül egymástól, és más-más neurológiai hététerük van (Ullmann 2001b, részletesen lásd Gósy 2005: 193–240).

A mentális lexikon minden meghatározásában az szerepel, hogy: 1) a beszélőközösség egyéneinek agyában működő tároló, rendszerező, feldolgozó egység, 2) nyelvi jelekkel (grammatikai és lexikai), enciklopédikus ismeretek tárolására, nyelvi (verbális, grafikus) megjelenítésére szolgál, 3) a gondolkodás alapvető összetevője. A mentális lexikonban tehát az egyén szókincse és grammatikai ismerete van tárolva.

A generatív nyelvészetnek az a célkitűzése, hogy egy számítógépes lexikonban tárolt nyelvi elemekből (szókészlet és grammatikai szabályok) ismeretek rögzítésére, továbbítására alkalmas mondatokat (akár szövegeket) generáljon. E cél eléréséhez a lexikont a nyelv szókészletéről és grammatikájáról adott információk célszerűen választott és minél nagyobb részével kell feltölteni. Egy-egy generatív lexikon így olyan jelentőségű lehet a felhasználó egyén vagy közösség számára, mint az egyén számára a mentális lexikon.

A generatív grammatikában és a formális szemantikában a mentális lexikon egyaránt központi szerepet tölt be. Chomsky számára a generatív nyelvelmélet tárgya az egyén nyelvi képessége (É. Kiss 2009). Alberti (2011b) formális irányzathoz sorolt *ReALIS* nevű modelljében az emberi elmében tárolt lexika és a világban létező referensek képezik azt az alapszerkezetet, amelyek segítségével a közöttük levő relációkat leírják.

5. A szótár (lexikon) a formális nyelvészetben

A formális nyelvészeti irányzatba sorolok minden olyan nyelvészeti irányzatot, amely a nyelvi szerkezet vagy a nyelvhasználat formális módszerekkel történő leírására törekszik. A modern strukturális nyelvészet, a generatív grammatika, a formális szemantika mind ebbe az irányzatba sorolható. A számítógépes szótár és a mentális lexikon analógián alapuló összehasonlítása a Chomsky-féle generatív grammatikai irányzatban jelent meg erőteljesen (lásd É. Kiss 2009). Ebben a pontban a szótár (lexikon) formális nyelvészetben játszott szerepét tekintem az e tárgykörben megjelent (egyes helyeken egymásnak ellentmondó) közlemények alapján.

5.1 Foglalkoznak-e a formális nyelvészek a lexikával?

A kezdeti időszakban a formális elemzéssel foglalkozó nyelvészek a szintaxis kérdéseivel foglalkoztak, a lexikával (és a jelentéssel is) csak annyiban, amennyiben a lexikon elemei közötti kapcsolatok szabályrendszerét kívánták leírni. A strukturális nyelvészet kiindulópontja, hogy a nyelv jelrendszer, és így természettudományos, pontosabban matematikai pontossággal, vagyis egzakt módszerekkel vizsgálható (Antal 2005/1964: 24). Antal különbséget tesz minőségi és mennyiségi nyelvi elemzés között. A *formális elemzést* a minőségi elemzés kategóriájába sorolja. „A minőségi nyelvi elemzés végső célja azoknak a szabályszerűségeknek a leírása, amelyek egy viszonylag rövid időszak nyelvében a beszédmegnyilatkozásokban észlelhetők (Antal 2005/1964: 27). Mivel a vizsgálatok folyamán nem az egyes elemek jelentését vizsgálják, hanem viselkedésüket, disztribúciójukat, ezért az elemzés nem tartalmi, hanem formális. A vizsgálatok arra irányulnak, hogy „a nyelv különböző elemei milyen helyzeteket, viszonyokat foglalhatnak el egymással szemben. Azokat az elemeket, amelyek lehetséges előfordulásait, lehetséges környezeteket illetően

Megjelent:

Fóris Ágota 2012. A lexikon megközelítései. In: Alberti Gábor – Kleiber Judit – Farkas Judit (szerk.) *Vonzásban és változásban*. (A nyelvészeti Doktorandusz füzetek különkiadása) Pécs: Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola. 277–307. ISBN 978-963-642-504-3

egyformán viselkednek, bizonyos szempontból azonosaknak, ugyanazon osztály, csoport stb. képviselőinek tekintjük. Azokat pedig, amelyek lehetséges környezeteiket illetően eltérnek, külön csoportba soroljuk” (Antal 2005/1964: 30).

Később azonban az újfajta szintaxis alapján a szemantikai vizsgálatok – és ezzel párhuzamosan a lexikára irányuló vizsgálatok – újra fontossá váltak, igaz, a „hagyományos nyelvészetétől” eltérő alapon, más szemlélettel és céllal.

Imrényi szerint „A nyelvészet matematizálódásához hozzájárult emellett az a lelkesedés is, amely az 50-es és 60-as években „az agy egy számítógép” tudományos metaforáját kísérte. A számítógép nem lehet tekintettel bonyolult adatok rengetegére (idevágó tény, hogy kezdetben a memória rendkívül drága volt, így mindent szoftveresen, programokkal kellett megoldani), s nem veheti figyelembe a nyelvhasználat kontextusát sem, ezért nagy tárkapacitást igénylő lexikális és kontextusérzékeny pragmatikai „tudás” helyett elsősorban vakon lefuttatható szintaktikai műveletekre kell betanítani. (Ma a korpusznyelvészet fejlődése, a tárkapacitás robbanásszerű növekedése idején egészen mások lehetnek a modellalkotás prioritásai.)” (Imrényi 2009: 53). A lexikalizmus formális nyelvészetben történő előretöréséről írja szintén Imrényi: „A chomskyánus program fellendülése annak idején párhuzamos volt a számítástechnika és a mesterséges intelligencia kutatásának fejlődésével. Mára kiderült, hogy Chomsky modelljei meglehetősen kevésbé alkalmasak közvetlen számítástechnikai felhasználásra; erre a célra az olyan alternatív formális modellek felelnek meg jobban, mint például a HPSG és az LFG (magyar nyelvű ismertetésükhöz vö. Trón 2001, Komlósy 2001). A számítógépes nyelvészet ráadásul mindinkább a korpuszvezérelt, nagy adatbázison működő alkalmazások felé fordult, és Chomskyval szemben erős lexikalizmus jellemzi” (Imrényi 2009: 58–59). Az itt felsoroltak mind a grammatika alternatív formális modelljei.

Vannak olyan formális nyelvek, amelyek leírhatók pusztán szintaktikai szabályok alapján, a természetes nyelvek leírásában azonban *a jelentés* is fontos szerepet játszik: „Az emberi nyelvek (másképpen természetes nyelvek) szintaktikailag jól formált kifejezéseikhez azonban mindig tartozik valamilyen jelentés, mivel az emberi nyelvi kommunikáció fő célja éppen a jelentések közvetítése” (Maleczki 2007: 124). A jelentések vizsgálata a formális szemantikában nagyrészt a mondatok jelentésének vizsgálatára fókuszál, ehhez pedig a halmazelmélet nyelvének használatára tértek át, és alapelvként a kompozicionalitás elvét veszik, vagyis „Bármely nyelvi kifejezés jelentése kiszámítható az alkotórészeinek jelentéséből és azok kapcsolódási módjából” (Maleczki 2007: 129).

Az elméleti nyelvészet modelljeitől a gyakorlati problémák megoldására összpontosító számítógépes nyelvészet modelljei „elsősorban abban különböztek, hogy nem a megnyilatkozások előállítására, hanem a felismerésére koncentráltak” (Prószéky 2003: web). Írásában Prószéky Chomsky első generatív modelljéből kiindulva számos más formális nyelvtan elvét ismerteti, mint például az X-vonás, vagy ID/LP nyelvtanok. Prószéky a formális nyelvtanokat nem tartja alkalmasnak a természetes nyelvek gépi leírására, elsősorban matematikai bonyolultságuk és a zárt lexikon alkalmazása miatt. Álláspontja szerint „A modern nyelvészet formális modelljeinek bonyolultsági leírása (...) sokszor a természetes nyelvek leírásához nem feltétlen szükséges, vagy esetleg kimondottan szükségtelen, sőt megkérdőjelezhetően létező jelenségek kezeléséről szól. Ugyanakkor a nyelvfeldolgozás valós problémáinak megoldásához ezek az önmagukban komoly elméleti eredmények nem járulnak érdemben hozzá. Minden nyelvtechnológiai alkalmazás például – az emberi nyelvfeldolgozási képességek analógiájára – igényli a bővíthető, tehát az új tulajdonnevek, idegen szavak kezelését lehetővé tevő, azaz: nem zárt lexikon használatát. Erről semmit nem

Megjelent:

Fóris Ágota 2012. A lexikon megközelítései. In: Alberti Gábor – Kleiber Judit – Farkas Judit (szerk.) *Vonzásban és változásban*. (A nyelvészeti Doktorandusz füzetek különkiadása) Pécs: Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola. 277–307. ISBN 978-963-642-504-3

mondanak a formális közelítések, mert mind a Chomsky-axiómákból indulnak ki” (Prószéky 2003: 6–7).

Mindezek ellenére a formális nyelvészet képviselőinek egy része ma is amellett foglal állást, hogy a lexika tanulmányozása nem a nyelvészek feladata, például Kálmán és Nádasdy (web) leírják, szerintük mi tartozik és mi nem tartozik a nyelvészet területei közé: „A nyelvtudomány azonban a szavakkal mint olyanokkal nem foglalkozik, mert nincs mit mondania róluk. A szótárírás – vagyis a *lexikográfia* – szép és fontos mesterség, de a nyelvészet szempontjából másodlagos, alkalmazott tudomány. A szavak történetével egy másik szakág, az *etimológia* foglalkozik, de annak szempontjai a hang- és jelentéstörténeten alapulnak. A szavak nyelvtani alakjaival a *morfológia* (*alaktan*), mondatbeli helyükkel a szintaxis (mondattan), jelentésükkel a *szemantika* (*jelentéstan*) foglalkozik. A nyelv központinak tűnő fogalmáról, a szóról kiderül, hogy nem is központi kérdése a nyelvtudománynak” (Kálmán–Nádasdy web: 13). Ezzel szemben számos nyelvészeti irányzat sokféle megközelítésből foglalkozik a szóval, illetve a lexikkal, formális és nem formális irányzatok is, például a jelentés felől közelítve: „A lexikon szemantikai leírására számos iskola törekszik, általában többé-kevésbé függetlenül a formális szemantikai iskolá(k)tól” (Alberti 2011b: 35). Az alábbi iskolákat emeli ki: „Lexikai Szemantika (pl. Levin–Rappaport 1996), a Kognitív Szemantika (pl. Lakoff–Johnson 1980), a Konceptuális Szemantika (pl. Jackendoff 1990), a Generatív Lexikon (Pustejovsky 1995), a DRT (Kamp–Roßdeutscher 1994), az SDRT (Asher és Lascarides 2005), illetve hagyományosabb strukturalista vagy nyelvészeti szemantikai iskolák (ld. Lyons 1995, Kiefer 2000)” (i.m.). Kleiber is amellett foglal állást, hogy fontos, hogy mindegyik nyelvi szintről formális leírás szülessen, „Nem elégséges csupán a *fonológiai*, *morfológiai* és *szintaktikai* komponens kidolgozása, hiszen egy igazán intelligens programhoz elengedhetetlen, hogy *szemantikai*, sőt *pragmatikai* információt is tartalmazzon. Nagyon fontos továbbá a *lexikográfia* és a *diskurzuselmélet* kutatása, formalizálása és implementálása, hogy igazán jól működő szoftvereket kapjunk” (Kleiber 2008: 13).

A valóságban tehát a lexikon vizsgálata a formális nyelvi elemzésben is egyre fontosabb szerepet tölt be; a formális nyelvészetben a korai autonóm szintaxis elvétől eljutottak a formális szemantikához, majd a formális pragmatikához és diskurzushoz.

5.2 A lexikon a *Strukturális magyar nyelvtan* 3. *Morfológia* kötetében

Mint az 5.1. részben kifejtettem, eleinte a formális nyelvészetben – pontosabban a generatív szintaxisban – a szótárnak nem tulajdonítottak fontos szerepet. A generatív–formális nyelvészet főbb vizsgálati területei a szintaxis, a fonológia és a morfológia – a *Strukturális magyar nyelvtan* első három kötete is ezt a három területet tárgyalja (Kiefer 1992, 1994, 2000). A *Morfológia* kötet előszavában olvashatjuk, hogy „A korábbi alaktani kutatásokra az volt jellemző, hogy *létező morfológiai alakzatokat vizsgált, amelyeknek tekintélyes része morfológiai szabállyal nem állítható elő*. Márpedig a strukturális–generatív nyelvészetben a központi kérdés a szabállyal generálható létező és potenciális morfológiai alakzatok vizsgálata” (Kiefer 2000: 19). A morfológia három nagy területe a *ragozás*, a *szóképzés* és a *szóösszetétel* – ezzel kapcsolatosan kifejti, hogy a korábbi elméletek gyakran elkülönítve tárgyalták ezeket, a ragozást például a szintaxissal együtt. Álláspontja szerint a ragozásról ugyanúgy számot lehet adni a szótárban, mint a szóképzésről vagy a szóösszetételről, ennek megfelelően a *Morfológia* kötetben mindegyikkel foglalkoznak a szerzők, kétféle megközelítésből: 1) a szintaxis felől közelítve a morfológia felé (kormányzás- és kötéselmélet, illetve lexikai–funkcionális grammatika), 2) a morfológia felől közelítve a

Megjelent:

Fóris Ágota 2012. A lexikon megközelítései. In: Alberti Gábor – Kleiber Judit – Farkas Judit (szerk.) *Vonzásban és változásban*. (A nyelvészeti Doktorandusz füzetek különkiadása) Pécs: Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola. 277–307. ISBN 978-963-642-504-3

fonológia és a szintaxis felé. Lexikalizálódott alakzatokkal a kötetben nem foglalkoznak (Kiefer 2000: 20).

A kötet 1.2 fejezete *A szótár* címet viseli. Rögtön az elején Kiefer leírja, milyen a *szótár* hagyományos értelmezése, és milyen a formális-generatív értelmezése. A hagyományos értelemben vett szótárat így definiálja: „A szótár szűkebb értelemben a nyelv „önkényes” jeleinek tárháza, azoké a szavaké (helyesebben lexikai elemeké: a szótár szavaknál nagyobb egységeket is tartalmazhat), amelyek vagy tőszavak, vagy pedig ma már nem termékeny morfológiai szabályok eredményei” (Kiefer 2000: 25–26). A szótárfogalom ilyen értelmezése messze van a lexikográfia gyakorlatától és elméletétől. Vagyis Kiefer a hagyományos szótárat egyfajta statikus listaként értelmezi, a termékeny morfológiai szabályok eredményeként létrejött szavakat pedig nem sorolja a hagyományos szótári kategóriába. A szótár a formális-generatív nyelvészetben dinamikus egységként jelenik meg: „A morfológia ezzel szemben produktív módon potenciális szavakat állít elő, amelyeknek jelentése is előre jelezhető. Ebben az esetben a szótár és a morfológia két külön komponens, a kettő azonban ugyanazt a szerepet tölti be: mindkettő szavakat szolgáltat a szintaxis számára” (Kiefer 2000: 26). Ez utóbbi meghatározás elválasztja egymástól a morfológiát és a szótárat – a *szótár* szót a statikus lista megnevezésére használva, a *morfológia* szót pedig a morfológiai szabályokkal előállított alakzatok tanulmányozására. Példája: „(...) a *néz* a szótár eleme, a *néz+eget* és a *néz+eget+és* alakzatokat viszont a morfológia állítja elő” (Kiefer 2000: 26). Később azonban mégis amellet foglal állást, hogy a szótár és a morfológia nem két külön komponens, hanem egy és ugyanaz, viszont „ebben az esetben a szótár már nem tekinthető egyszerűen listának, mivel a szótárban is működnek szabályok” (Kiefer 2000: 27), mind a szóképzés, mind a szóösszetétel esetében.

A szóképzés a szótár területéhez tartozik. Ezen belül a képzők szótári ábrázolásáról kétféle felfogás alakult ki: az egyik szerint „a képzők éppolyan lexikai egységek, mint a szótövek”, a másik szerint „a képzők nem szótári egységek, hanem vagy a szóképző szabály részét alkotják, vagy pedig csak később, a fonológiai komponensben nyerik el tényleges alakjukat” (Kiefer 2000: 28). Létezik tehát egy szűkebb maglexikon és egy szabályokkal generálható bővebb lexikon.

Az összefoglalásban Kiefer arra a következtetésre jut, hogy „a morfológia szempontjából csak olyan morfológiaelmélet lehet adekvát, amely a morfológiai folyamatokat a szótárban helyezi el, függetlenül attól, hogy ragozásról vagy szóalkotásról van-e szó. A képzőket szótári tételeknek tekintjük, amelyeknek alulspecifikált (a magánhangzó-illeszkedés, a kötőhangzók és a fonológiai tényezők által meghatározott változatok szempontjából nem explicit) fonológiai alakja is a lexikai tétel része. A ragokat levezetési módszerrel állítjuk elő, szintén a szótárban” (Kiefer 2000: 36). Az, hogy mit tartanak a szótárba tartozónak, modellenként változhat: van ahol a nem produktív képzés tartozik csak a szótárba, és van, ahol a tőszavak, a ragozás, a képzés és az összetételek is oda tartoznak.

5.3 *A lexikon a Strukturális magyar nyelvtan 4. A szótár szerkezete című kötetében*

A *Strukturális magyar nyelvtan* szótárral foglalkozó kötetének már a léte is azt mutatja, hogy a formális nyelvészetben is fontossá vált a lexikon, előtérbe került a kutatása. A strukturális nyelvelmélet kidolgozása szükségessé teszi a nyelvi folyamatokat vezérlő rendszer nyelvi adatokkal történő kiszolgálására egyfajta „kiszolgáló” adattár létrehozását. Ezt az adattárat nevezik *lexikonnak*. A kötet előszava szerint „A *szótár* szó itt a nyelvleírás szótári összetevőjére vonatkozik, amelyet mentális szótárnak vagy lexikonnak is nevezünk” (Kiefer 2008: 19). „A *szerkezet* pedig a különféle szótári információk ábrázolására utal, tehát arra, hogy az ábrázolásban milyen információkra kell tekintettel lennünk” (Kiefer 2008: 19).

Megjelent:

Fóris Ágota 2012. A lexikon megközelítései. In: Alberti Gábor – Kleiber Judit – Farkas Judit (szerk.) *Vonzásban és változásban*. (A nyelvészeti Doktorandusz füzetek különkiadása) Pécs: Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola. 277–307. ISBN 978-963-642-504-3

Nyilvánvalóan itt a *szótár* fogalom a mentális lexikonnak a strukturális nyelvelmélet céljainak megfelelő *vetületét* jelenti, pontosabban úgy látszik, hogy valójában a mentális nyelvtant értik rajta, vagy a kettő (a mentális lexikon és a mentális grammatika) együttesét. Ennek megfelelően e szótár egyaránt tartalmazza a nyelv lexikai elemeit és a szintaktikai szerkezet kialakításának szabályait. A nagyon nagyméretű adattárakban (amelyek lexikai elemeket tartalmaznak) a gyors keresés az adatok strukturálásával biztosítható. A szerkesztő (Kiefer) szerint „a szótár szerkezetére vonatkozó” kérdéseknek nincs egységes elmélete, sokfélék, ezért az e kötetben található esettanulmányok is sokféle megközelítésűek, heterogének – valóban, egységes szemléletű monográfia helyett egy sokféle szemléletű tanulmánygyűjteményt vehetünk kézbe. A kötet megközelítési módja alapvetően szintaktikai, azaz mondattani alapú, maguk az egyes fejezetek szófaji besorolás szerint szerveződnek, vagyis az egyes szófajokat osztályozzák a mondatokban betöltött szerepük, helyzetük alapján. Azt mondhatjuk, hogy a lexikográfia szóalapú, a terminológia fogalomalapú megközelítéseivel ellentétben egy harmadik típusú, „grammatikai” megközelítést fogadnak el.

A hagyományos leíró nyelvtan és a strukturális–generatív nyelvtan szemléletmódja, fogalmi rendszere jelentősen eltér egymástól, ezért természetesnek tekinthető, hogy az elmélet kidolgozásának első fázisában ez utóbbi fogalmi és terminológiai rendszerének kialakítása és a tárolandó adathalmaz osztályba sorolása a feladat. Ez a definiálási–osztályozási sokféleség jellemzi az elméleti–formális nyelvészek írásainak lexikonról szóló fejezeteit. Az alábbiakban kettő, a szó szempontjából fontos fejezetet tekintek át részletesebben: a „Funkcionális kategóriák” (Kenesei István) és a „Morfológia és a lexikon” (Rebrus Péter, Törkenczy Miklós) részeket.

5.3.1 *A szó fogalmának alosztályai*

A *Strukturális magyar nyelvtan* kötetből elsőként a „Funkcionális kategóriák” fejezetben foglaltakat összegzem (Kenesei 2008). Kenesei a szószintű funkcionális kategóriákat tárgyalja, előzményként azonban leírja, milyen felosztásban tárgyalja a *szó* fogalma alá tartozó alosztályokat.

A szótár feladatával kapcsolatosan írja a következőket. A strukturális nyelvtanban minden egység „meg kell hogy feleljen a feltevéseink szerint a beszélő–hallgató „fejében” létező grammatika megfelelő alkotórészének” (Kenesei 2008: 602). Vagyis az egyének mentális nyelvtanában levő kategóriákat szeretnék minél pontosabban leírni. Ezt többé-kevésbe leírhatónak tartja, amit a következővel indokol: „Mindenki egyetért ugyanis abban, hogy az előre megjósolhatatlan elemeket, amelyeket most nagyvonalúan nevezünk „szavaknak”, valahol a nyelvről (...) szóló elméleti leírásban, azaz a grammatikában fel kell sorolni, és abban is, hogy a beszélők ilyen „szólistákkal” operálnak” (Kenesei 2008: 602); ennek pszicholingvisztikai hátterét lásd Pléh et al. (2008) írásában; a mentális szótárról pedig a 4. pontban írok.

A *szótárban* tárolt adatok összessége ebben a felfogásban nem azonos sem a magyar nyelv szókészletével, sem az egyéni szókinccsel. „A magyar nyelv szókincsének (...) sok vitathatatlan elemét egyszerűen nem lehet, sőt nem is szabad felsorolni a fenti módon elképzelt Szótárban, és valóságosan sincsenek benne még a legnagyobb szólistákban sem, valamint ezzel párhuzamosan a beszélők memóriájában rögzített szó-tárakban sem” (Kenesei 2008: 603). Kenesei megkülönbözteti egymástól a fonológiailag lehetséges szavakat és a morfológiaileg lehetséges szavakat: „A fonológiailag lehetséges szavak csupán az *elvileg lehetséges* elemek közé tartoznak”, míg „a morfológiaileg lehetséges szavak *bármikor* létrejöhetnek, ezek *aktuálisan lehetséges* szavai a nyelvnek”, és függetlenek attól, hogy fonológiailag lehetségesek-e – vagyis a magyar nyelv fonotaktikai szabályainak meg nem

Megjelent:

Fóris Ágota 2012. A lexikon megközelítései. In: Alberti Gábor – Kleiber Judit – Farkas Judit (szerk.) *Vonzásban és változásban*. (A nyelvészeti Doktorandusz füzetek különkiadása) Pécs: Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola. 277–307. ISBN 978-963-642-504-3

felelő, de morfológiailag lehetséges szó is lehet a szótár része, például xilofon, ftálsav (Kenesei 2008: 603).

Kenesei a szótárba sorolja a szónál kisebb nyelvi egységeket is, például a képzőket és az inflexiók morféimákat (ragok, jelek). A magyar nyelv lexikális elemeit osztályozva elkülöníti egymástól az alábbi csoportokat (jegymátrixban ábrázolja, lásd Kenesei 2008: 607):

- szavak (szó szintű elemek): 1. független szó; 2. függőszó
- szó alatti elemek: 1. félszó; 2. toldalék

A morféimákat a nyelvészetben hagyományosan szabad és kötött formákra osztják, Kenesei javaslata, hogy a szavakat olyan szabad formákként határozzuk meg, amelyek nem tartalmazhatnak más szabad formákat – ezeket nevezi „minimális szabad formának”. Az egyes csoportokat definiálja is az alábbi módon:

- *Szabad forma*: „A szabad forma a nyelvnek az az önálló eleme, amely önálló megnyilatkozást alkothat.” (Kenesei 2008: 604)
- *Kötött forma*: „Az önálló megnyilatkozást alkotni nem képes elemek a kötött formák.” (Kenesei 2008: 604)
- *Minimális szabad forma*: „A minimális szabad forma az a szabad forma, amely nem tartalmaz egy másik szabad formát.” (Kenesei 2008: 604)
- *Szó*: „Szónak egyrészt a „minimális szabad formákat” tekintjük, másrészt azokat a nyelvi elemeket, amelyeket az így meghatározott minimális szabad formák választanak el más (minimális) szabad formáktól.” (Kenesei 2008: 604)
- *Független szó*: „A minimális szabad formát független szónak nevezzük.” (Kenesei 2008: 605)
- *Függő szó*: „Azt a kötött formát, amelyet legalább egy szabad forma el tud választani egy másik szabad formától, függőszónak nevezzük” (Kenesei 2008: 605)
- *Félszó*: „A félszó (összetélt tag) olyan kötött morféma, amely a mellérendelési próbának mindkét irányból eleget tesz.” (Kenesei 2008: 606)
- *Toldalék*: „A mellérendelési próbának eleget nem tevő kötött formák a toldalékok” (Kenesei 2008: 607)

Független szó ebben az értelemben például a *király*, *megy*, *piros*, vagyis a *tartalmas szavak*, a függőszók közé tartoznak az ún. *grammatikai szavak*, például *a/az*, *pedig*, *csak*, *is*.

Kenesei hangsúlyozza, hogy ez egy önkényes csoportosítás – azért is, mert „például ami az egyik nyelvben a szónál kisebb egység, az a másikban szóként van jelen és fordítva” (Kenesei 2008: 607). Az osztályozás mindig valamilyen kiválasztott szempontok szerint történik, s a szempontrendszer (az osztályozás kritériumai) megválasztása mindig önkényes. Nem az önkényesség okoz problémát az osztályok kialakításában, hanem az, ha a kiválasztás szabályai ellentmondáshoz vezetnek. A Kenesei-féle osztályozási kritériumok rendszerében az egyes osztályok alapját képező fogalmak bonyolultan egymásba nyúlnak. A bevezetett osztályozás nyelvek közötti vélt ellentmondása valójában azért nem az, mert a jelrendszer kiépítésének szabadságából az következik, hogy egy jelkombináció az egyik nyelvben jelölhet szabad formát, a másikban pedig ugyanaz a jelkombináció kötött formát jelöl. A szószintű és a szó alatti elemek egymástól való elkülönítését pedig Kenesei azért tartja fontosnak, mert a szó alatti elemekkel a morfológia foglalkozik, míg a szószintű elemekkel a szótár; ő maga konkrétan a funkcionális kategóriák vizsgálatát a szó szintű elemek vizsgálatával köti össze – a későbbiekben ezt szűkíti le a függőszók vizsgálatára.

A funkcionális kategóriák meghatározása kapcsán leírja: a szófaj „instrukciók, utasítások sora arra, hogy az adott szótári elem milyen végzödésekkel vegyen vagy vehet fel, illetve milyen szintaktikai pozíciókat foglalhat el” (Kenesei 2008: 608). Megkülönbözteti egymástól

Megjelent:

Fóris Ágota 2012. A lexikon megközelítései. In: Alberti Gábor – Kleiber Judit – Farkas Judit (szerk.) *Vonzásban és változásban*. (A nyelvészeti Doktorandusz füzetek különkiadása) Pécs: Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola. 277–307. ISBN 978-963-642-504-3

a *nyitott* és a *zárt szóosztályokat*. A nyitott osztály halmaza újabb elemekkel bővíthető, amelyekkel a szóképzés szabályaival bármikor korábban nem létező új szó képezhető. A zárt halmazhoz tartozó szóból új elemmel való bővítéssel új szó nem hozható létre. A nyitott szóosztályokba sorolja az igéket, a főneveket, a mellékneveket és a határozószókat (a hagyományos grammatikákban ezek az *alapszófajok*). A zárt szóosztályok közé sorolja a számneveket (a nyelv szókészletében létezőnek tekinti azt az elemet is, amelyet eddig még nem mondtak ki, mivel az elhangzással az csupán használatba kerül, nem új szó jelenik meg), és minden más szóosztályt (ezek a hagyományos grammatikákban a *nyelvtani szók* vagy *viszonyszók*). A névmásokat és az igeneveket nem tekinti önálló szófajnak. A strukturális grammatikában formai szempontok alapján osztályozzák a szófajokat (míg a hagyományos leíró nyelvtanban formai és tartalmi jellemzők együtteseként). A strukturális grammatikában az alapszófajok legkönnyebben értelmezhető tulajdonsága a bővítmények felvételére való képességük, míg a viszonyszók ellenkezőleg, bővíthetetlenek.

Megjegyzem, hogy Kenesei a *nyílt szóosztályokat* a későbbiekben *alapszófajnak*, majd *lexikális kategóriáknak* is nevezi. A *zárt szóosztályokat viszonyszóknak*, majd *FK-nak*, vagyis *funkcionális kategóriának* is nevezi – mivel ezek az információk kissé eldugva jelennek meg a szövegben, helyenként a szöveg nem tűnik koherensnek.

Ezek alapján tehát Kenesei e fejezetben a szó szintű elemek közül a *funkcionális kategóriákkal* (más néven a *zárt szóosztályokkal*, illetve *viszonyszókkal*) foglalkozik (ez a kategória a *függőszókkal* mutat jelentős átfedést). Tehát a szó szintű elemek közül a nyílt szóosztályokat nem vizsgálja.

A strukturális grammatikában kiemelt szerep jut a *vonzatoknak*. „Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy bővítője, azaz a mi terminológiánkban vonzata nem a mondatrésznek, hanem a szónak lehet”, írja (Kenesei 2008: 612).

Kenesei a *lexikális kategóriába* egyébként annak alapján sorolja a szavakat, hogy azok „képesek-e tematikus szereppel ellátni vonzataikat” (Kenesei 2008: 609; valamint StrNyt. I.), illetve azt írja, hogy „A lexikális kategóriáknak van tematikus szerepkeretük, a funkcionális kategóriáknak viszont nincsen” (Kenesei 2008: 613). Más helyen úgy fogalmazza meg, hogy a lexikális kategóriák a fogalmi jelentéssel bíró szavak és kifejezések (Kenesei 2008: 614). Ez utóbbi megfeleltethető a mai terminológiában használatos *terminus* fogalmának (vagyis a terminusok a fogalmi jelentéssel bíró szavak és kifejezések).

Leírja azt is, hogy mi a FK-k szerepe a mondatban: „a FK-k „szervezik meg” a mondat szerkezetét, ők „illesztik be” a lexikális kategóriákat, azaz a fogalmi jelentéssel bíró szavakat, kifejezéseket a mondat hierarchikus rendjébe, továbbá ők felelősek a különféle távolsági viszonyokért is (...)” (Kenesei 2008: 614). Ennek alapján a szószintű FK-k közé tartoznak a magyarban például a segédigék, a névelők, a tagadószók, a kérdő függőszó, a mondatbevezető. A FK-król végezetül megállapítja, hogy „a FK-k többségének saját kategóriája kell, hogy legyen, de ettől még hagyományos értelemben nem alkotnak különálló „szófajokat” (Kenesei 2008: 636).

Összefoglalva mindezt a lexikára vonatkozóan: a szó szintű elemekkel (a független szókkal és a függőszókkal) a „lexikon” foglalkozik (zárójelben jegyzem meg, hogy ezt nyugodtan lehetne ’lexikológia’-nak hívni, legfeljebb a hagyományos irányzattól el lehetne különíteni ’formális lexikológia’ néven); a szó alatti elemekkel (félszók és toldalékok) a morfológia foglalkozik.

5.3.2 A lexikon a generatív modellben

A *Strukturális magyar nyelvten* kötet következő, a lexikonnal is foglalkozó fejezete a „Morfofonológia és a lexikon” (Rebrus–Törkenczy 2008). A szerzők leírják, hogy a lexikon a

Megjelent:

Fóris Ágota 2012. A lexikon megközelítései. In: Alberti Gábor – Kleiber Judit – Farkas Judit (szerk.) *Vonzásban és változásban*. (A nyelvészeti Doktorandusz füzetek különkiadása) Pécs: Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola. 277–307. ISBN 978-963-642-504-3

generatív modellben tulajdonképpen egy *lista*: „A standard generatív modellben a lexikon szóalakok darabjait, azaz töveket és affixumokat (2i), pontosabban ezeknek a mögöttes, lényegében redundanciamentes reprezentációit tartalmazza (2ii), (az elmélet különböző változataiban) változó mértékben, de általában gyengén strukturált lista formájában (2iii)” (Rebrus–Törkenczy 2008: 685).

A lexikon tagoltságának kérdéséről azt írják, hogy: „A generatív fonológia korai formájában is feltételezte, hogy a lexikon strukturált, de eredetileg (pl. *SPE*²) a lexikonban tárolt morféma egyszerű, egymást nem átfedő vagy tartalmazó csoportokat alkothattak, ahol a csoporttagságot a morféma megjelölő bináris jegyek fejezték ki. (...) A lexikai csoportosulásokat a generatív modellek később nem (feltétlenül) jegyekkel, hanem más módokon (pl. toldalékok esetében lexikai toldalékolási szintekbe sorolással, l. lexikális fonológia) fejezik ki” (Rebrus–Törkenczy 2008: 686).

A *paradigma* meghatározása írásukban a hagyományos nyelvtanéhoz hasonló: „A paradigma ugyanazon lexémához vagy ugyanazon morfoszintaktikai értékekhez tartozó alakok csoportja” (Rebrus–Törkenczy 2008: 688).

A *szót* mint nyelvi jelet határozzák meg, amely két részből áll; a morfoszintaktikai és a szemantikai leírást egyaránt a funkcióhoz sorolják. „Egy szó mint nyelvi jel két részből áll: *formából* és *funkcióból*. Egy szó formája elemzésünkben a *teljes kiejtett* (azaz felszíni) alak *fonemikus* leírása (...)” A funkcióhoz tartozik az alak morfoszintaktikai és szemantikai leírása; ez – némi egyszerűsítéssel – azt adja meg, hogy egyrészt mi az adott lexéma (a „tő”) *jelentése*, másrészt mi az alak szintaktikai és morfoszintaktikai specifikációja (...)” (Rebrus–Törkenczy 2008: 691).

A lexikont ők is az anyanyelvi beszélő mentális lexikonjaként képzelik el: „Feltételezésünk szerint (...) a lexikon tartalmazza az anyanyelvi beszélő által ismert összes (vagy közel összes) szóalak formáját (azaz felszíni alakját) és funkcióját (azaz jelentését és (morfo)szintaktikai specifikációját)” (Rebrus–Törkenczy 2008: 695).

A lexikon leírásában a formai és funkcionális szempontokon kívül a gyakoriságnak is fontos szerepet tulajdonítanak. „(...) két alak *hasonlóságának erőssége* annál nagyobb, minél nagyobb a két alak *funkcionális* és *formai* leírásában az *azonos rész*. Ez a részbeni azonosság azonban a hasonlóságot befolyásoló tényezőknek csak az egyik oldala, a másik az adatok gyakorisága. A gyakoriság alapesetben kétféle lehet: (i) *használati gyakoriság* (szógyakoriság, azaz az adott alak egy adott funkcióban milyen gyakran fordul elő megnyilatkozásokban) és (ii) *típusgyakoriság* (azaz hány valamilyen – funkcionális vagy formai – szempontból azonos módon viselkedő különböző szóalak van)” (Rebrus–Törkenczy 2008: 708).

5.4 A formális szemantika

A jelentéstan és a nyelvészet összekapcsolódását – vagyis a formális szemantika kezdeti időszakát – Harris transzformációs elméletének (Harris 1965) és Chomsky (1957, 1965) generatív grammatikájának megjelenéséhez kötik (Katz 1999: 599–600, Alberti 2011b: 20). Chomsky a szintaxis formálisan leírható rendszerként értelmezte, és a szintaxis autonómiáját hirdette a szemantikával szemben. Az autonóm szintaxis elvének (Chomsky 1957) „lényege abban áll, hogy egy természetes nyelv szavainak mondatalkotó és mondatot nem alkotó sorozatait a jelentésre való hivatkozás nélkül is elkülöníthetjük egymástól, pusztán szintaktikai tulajdonságaik alapján” (Alberti 2006: 145). Harris (1965) transzformációs elméletének megjelenésével a jelentés is belépett a vizsgálatok körébe. Az 1960-as évek

² Sound Pattern of English

Megjelent:

Fóris Ágota 2012. A lexikon megközelítései. In: Alberti Gábor – Kleiber Judit – Farkas Judit (szerk.) *Vonzásban és változásban*. (A nyelvészeti Doktorandusz füzetek különkiadása) Pécs: Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola. 277–307. ISBN 978-963-642-504-3

közepétől, Harris transzformációs elméletének megjelenésétől kezdve a mondatjelentés fő tulajdonságait a többértelműség, a rendhagyás és a szinonímia jelentették, például „*hogyan egy mondatnak hány olvasata van, és mely mondatok milyen közös jelentéssel bírnak (Katz–Fodor 1963, Chomsky 1965)*” (Alberti 2011b: 21). Az 1960–70-es években egyre több írás jelent meg a szemantikai reprezentációról, egyre elvontabb szemantikai reprezentációk születtek (pl. Fillmore 1968, Lakoff 1971), és az 1970-es évekre elterjedt a formális szemantika. Eleinte alapnak az igazságfeltételes szemantikát tekintették, melyben *a referencia, az igazságfeltételek és a következményreláció* fogalmak állnak a szemantikai leírás középpontjában (Alberti 2011b: 20–21). Az 1960-es években Montague volt az, aki arra a következtetésre jutott, hogy „*lehetséges közvetlenül is formalizálni az angol szintaxisát és szemantikáját, kiküszöbölve a köztes logikai nyelv alkalmazását*” (Alberti 2011b: 22, lásd Partee 1996). A formális szemantikai közösség referenciapontja a Montague-grammatika. Montague szerint a formális nyelvek és a természetes emberi nyelvek között nincs lényegi elméleti különbség. Tehát Chomsky kikiáltotta a szintaxis autonómiáját, Montague pedig egyfajta formális szemantikai autonómiát, és Alberti véleménye szerint „*a mára kifejlődött stabil mondatszemantikai alapokon immár nyugodtan lehet [sőt, kell is] egy pszichológiai nézőpontot is figyelembe vevő formális pragmatikát/diskurzuselmeletet építeni*” (Alberti 2011b: 24).

A transzformációs szintaxis születése idején, az 1950-es években úgy tartották, hogy a kutatások nagyon nagy része a szintaxis, és igen kis része a lexikon területére esik. Az 1990–2000-es évek idején ez az arány megfordult a Minimalista Program (Chomsky 1995–) keretében: a szintaxis nagyon kis részét, a lexikon pedig jelentős részét képezi a kutatásoknak. Ma már az a kérdés, hogy a grammatika milyen mértékben legyen lexikalista – a ’ReALIS Elméleti és Számítógépes Nyelvészeti Kutatócsoport’ szerint teljes mértékben (Alberti 2011b).

A *Matematika nyelvészeknek* című könyvében a *nyelv* és a *szótár (ábécé)* fogalmát Alberti a következőképpen határozza meg: „*Definíció (nyelv (language))*: Egy tetszőleges véges A halmazból alkotott A^* halmaz tetszőleges részhalmazát (vagyis az A fölötti füzérekből összegyűjtött tetszőleges halmazt) *nyelvnek* nevezzük, az A halmazt pedig e nyelv *szótárának (vocabulary)* vagy *ábécéjének (alphabet)*. A $P(A^*)$ hatványhalmaz elemei: az A ábécé fölötti nyelvek” (Alberti 2006: 150).

„*A szótár* elnevezés a fentiekben ismertetett természetes nyelvi eredetre utal, ahol szavakból építünk mondatokat. Az *ábécé* terminus ezzel szemben a formális nyelvészeti gyakorlatban gyökeredzik, ahol minél egyszerűbb szimbólumokat használunk füzérépítéshez, általában tehát a latin ábécé kisbetűit. És hogy keletkezzen némi kis terminológiai zűrzavar, az ábécéből épített füzéreket időnként nem az illető nyelv mondatainak nevezzük, hanem a *szavainak*. // Amúgy a fenti nyelvfogalom alkalmazható a természetes nyelvek mondatszintjétől különböző szintekre is. Vizsgálhatjuk például azt, hogy egy nyelv „*ábécéjéből*”, azaz hangzókészletéből milyen jólformált füzérek – tehát tényleg szavak – építhetők fel (*fonotaktika*, ld. pl. Törkenczy 1994), vagy hogy a morfémakészlet milyen szekvenciái adnak jólformált szavakat” (Alberti 2006: 150).

A *füzér* fogalom a beszéd olyan egységét jelenti, amely a lexikonban lévő elemekből (fonetika), elemekből és füzérekből (morfológia) vagy füzérekből (szintaxis) hozható létre, a lexikonban tárolt szabályok alapján. A lexikon ebben az értelemben a mentális lexikon analógiája: tárolja mindazon elemeket és szabályokat, amelyek nyelvi egységek szabad létrehozásához szükségesek. A napjainkban elérhető számítógépes memóriakapacitások, a modern szoftverek lehetővé teszik ezek létrehozását.

Megjelent:

Fóris Ágota 2012. A lexikon megközelítései. In: Alberti Gábor – Kleiber Judit – Farkas Judit (szerk.) *Vonzásban és változásban*. (A nyelvészeti Doktorandusz füzetek különkiadása) Pécs: Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola. 277–307. ISBN 978-963-642-504-3

5.5 A *ReALIS* interpretációs modell

Az előzőektől jelentősen eltérő szemléletű a formális szemantikai – formális pragmatikai – keretben létrehozott *ReALIS* interpretációs modell. Alberti (2011b: 35) felveti egy úgynevezett *formális diskurzusreprezentációs modell* építésének szükségességét. Az általa felépített, *ReALIS* elnevezésű modell „elkötelezetten reprezentacionalista dinamikus szemantikai elmélet, melynek reprezentacionalizmusa (...) azon a szilárd meggyőződésen alapul, hogy minél több nyelvészeti (...), modellelméleti (...) és lexikai szemantikai (...), illetve pragmatikai (...) jelenségről kíván számot adni egy szemantikaelmélet, annál nagyobb mértékű reprezentacionalizmusra van szüksége” (Alberti 2011b: 45).

A *ReALIS* formális szemantikai elmélet. Ennek alapjai a Montague-grammatikához nyúlnak vissza: „A formális szemantika alapköve a *Montague-grammatika*, amely a hatvanas évek végén logikai és algebrai eszközökkel kívánta megvalósítani azt a fregei „programot”, miszerint egy mondat jelentését részeinek jelentéséből számítsuk ki a részeket összerakó szintaktikai szabályok alapján (*kompozicionalitási elv*)” (Alberti et al. 2007: 139, lásd részletesen Dowty et al. 1981). A Montague-grammatika összetett mondatokra és szövegekre (diskurzusra) való kiterjesztése azonban nem volt sikeres, ezért az addigi statikus elmélet helyett dinamikus elmélet kifejlesztésében látták a megoldást. Így indult útjára a Hans Kamp (1981) és Irene Heim (1982) nevéhez köthető dinamikus szemantika (Alberti 2011b: 11), majd különült el további két csoportra: a reprezentacionalista és az antireprezentacionalista csoportokra. A reprezentacionalisták célja, hogy a nyelvi forma reprezentációja és a diskurzus reprezentációja közötti köztes szintet kiemeljék, mivel egyes nyelvi jelenségek magyarázatára éppen ez a köztes szint bizonyult megfelelőnek. Az antireprezentacionalisták viszont épp ellenkezőleg: a reprezentációs szint kiküszöbölésére törekedtek. A *ReALIS* elmélet szerint az a helyes megoldás, hogy „a diskurzusábrázolást bele kell építeni a világmodellbe, ily módon kiküszöbölve a köztes reprezentációs szintet, ugyanakkor megőrizve annak tartalmát és releváns szerkezeti tényezőit” (2011b: 13), ezt pedig úgy valósítja meg, hogy a diskurzusreprezentációt nem a világmodellbe ágyazza be közvetlenül, hanem az interpretálók elmereprezentációjának részeként kezeli. Tehát a statikus és a dinamikus megközelítés együttesen képes megragadni a *jelentést* „a nyelvi forma, az interpretálandó világ és az interpretáló emberi tudat háromszögében” (Alberti et al. 2007: 139).

A *ReALIS* tehát egy olyan világmodell, amely formális nyelvészeti alapokon nyugszik, és a jelentés leírására törekszik oly módon, hogy szövegek (diskurzusok) is leírhatóvá váljanak a módszerével; a mondat egységéről tehát a szöveg egységére bővíti a vizsgálandót, és pragmatikai megközelítést használ. Célja egyfajta világmodell leírása. Az elmélet lényeges eleme, hogy „egy interpretáló egy interpretálási folyamat során nemcsak az adott témáról meglévő saját tudására építhet, hanem a másokról feltételezhető tudásra is” (Alberti et al. 2007: 144). A *ReALIS* két pillére a formális szintaxiselmélet és a pragmatika, Alberti et al. (2007) szintaktikai bemenetről és pragmatikai kimenetről ír. A *ReALIS* „totálisan lexikalista” alapvetésű, tudományos háttereként három fő elméletet jelölnek meg: a generatív szintaxist, a pragmatikát és a modellelméleti szemantikát (Alberti et al. 2007: 145). Alberti elmélete a Montague-grammatika két elméleti korlátját, két központi problémáját kívánja levezetni: az egyik az elmék reprezentálásának kettős természete, a másik a „felbontási” problémakör. E két alapprobléma megoldására a *ReALIS* az interpretáló elmék említett reprezentációját javasolja, annak megragadását, hogy „a 'lehetséges világok' tehát bennünk, interpretálóknak vannak” (Alberti 2011b: 14).

Alberti és munkatársainak írása alapján „Egy modern szemantikai elmélet értéke pontosan azon múlik, hogy a formális eszköztár milyen mértékben képes (akár számítógéppel

Megjelent:

Fóris Ágota 2012. A lexikon megközelítései. In: Alberti Gábor – Kleiber Judit – Farkas Judit (szerk.) *Vonzásban és változásban*. (A nyelvészeti Doktorandusz füzetek különkiadása) Pécs: Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola. 277–307. ISBN 978-963-642-504-3

is elvégezhető) kalkulációs eljárásokra bízni egy szöveg jelentésének feltárását. // A *ReALIS* négy komponensből álló rendszer: tartalmaz egy modellt a „külső” világról (W_o), egy parciális függvényt (W), amely folyamatosan változó („felfrissülő”) információállapotokat társít minden egyes interpretáléhoz, valamint egy-egy függvényt a dinamikus információállapot-változás (Dyn) és a statikus igazságértékelés (Tru) formális kifejezésére” (Alberti et al. 2007: 146).

A külső világ ebben a rendszerben egy „orákulumhoz” kapcsolódik, a belső világok pedig egy-egy interpretáléhoz. A belső világok univerzumát alkotják a *referensek*. A referens sokféle lehet, például idő-, tér-, topikreferens. Ebben a rendszerben a lexika *elemi egységekként* jelenik meg (elemi morfémaként és szavakként), jelentősége pedig abban áll, hogy „az interpretáló által felismert elemi lexikai egységek előhívott példányai” hoznak magukkal egy olyan referenshalmazt, „amelyek között a *kondíciósorok* relációját már a lexikai előhívás megadja” (Alberti et al. 2007: 148).

Az idézett írás szerzői felhívják a figyelmet arra, hogy az új, dinamikus szemantikai irányzatok – mint például az SDRT – törekednek „a hagyományos informális pragmatika egyre nagyobb területét meghódítani a formális leírás számára, a logikai alapú szemantika birodalma felől terjeszkedve” (Alberti et al. 2007: 151).

Alberti kutatócsoportja *totálisan lexikalista* alapon végzi kutatásait, ilyen alapról közelíti meg például a számítógépes nyelvfeldolgozást. E célból alapították meg a GeLexi (generatív lexikon) kutatócsoportot. A lexikont nem csupán egy listának tekintik, hanem olyan komplex szótárnak, „amely az egyes egységek mellett tartalmazza azok minden tulajdonságát és követelményeit” (Kleiber 2007: 173). Ez a modell szintaktikai fák nélkül, úgynevezett rangparaméterek segítségével ad számot a szórendről. A modellben az alapegységek kezdetben szavak voltak (pl. *szeret* és *szereti*), de aztán célszerűbbnek látták a morféma szintű kezelést, vagyis alapegységekként a morfémákat választották. Az implementáció során egy szósort a bemenet, és két fontos fázisa a szegmentálás és az elemzés. A szegmentálás során a szavakat tövekre és toldalékokra bontják. Az elemzés morfológiai és szintaktikai elemzésből és ellenőrzésből áll. Az utolsó fázis a szemantikai reprezentáció, amelyet az úgynevezett LDRT dinamikus szemantikai keretében valósítottak meg (lásd Alberti 2000, Alberti–Kleiber 2003, Kleiber 2008).

A GeLexi-projekt továbbfejlesztésének tekinthető a LiLe-projekt, melynek újdonsága, hogy a lexikai egységek tárolására korszerű adatbázis-struktúrát hoztak létre. Ebben a projektben mind a lexikai egységek, mind a szabályok elemei az adatbázisnak (Kleiber 2007, 2008). Ezt a típusú szótárt egyfajta gépi (géppel kezelhető, gépek számára készített) szótárként sorolhatjuk be a szótári típusú művek (jelen esetben számítógépes programok) sorába. A szerző távlati célként egy olyan dinamikus korpusz létrehozását tűzi ki célul, amely nem csak a nyelv létező, hanem lehetséges alakjait is tartalmazná.

A *ReALIS*-modell jellemzője, hogy a világmodell és a nyelvi forma reprezentációja közti kapcsolatban kiküszöböli az önálló diskurzusreprezentációs szintet, oly módon, hogy „az interpretáló elme reprezentációjának részeként” beleágyazza a világmodellbe (Alberti–Kilián 2010: 114). Ennek formalizálására készítette el Alberti a struktúra matematikai definíciójának leírását (amely egyfajta terminológiai szótárnak is tekinthető) a *ReALIS* metanyelvéről (Alberti 2009). A *ReALIS* alkalmazásához szükséges ennek a definíciós állománynak az ismerete. Maga a modell „világmodell”, és a világgal való kapcsolat leírásához a *referensek* osztályozása is szükséges. Ebben az értelemben a referensek (fogalmak) leírása a világ egy részének reprezentációja. A modellben a felhasznált ontológiai ismereteket adottnak tekintik, az osztályozási keretek és a fogalmak tulajdonságai az emberi elme – végeredményben az anyanyelvi beszélő – ismereteit és előismereteit feltételezik, illetve modellezik. A lexika és a

Megjelent:

Fóris Ágota 2012. A lexikon megközelítései. In: Alberti Gábor – Kleiber Judit – Farkas Judit (szerk.) *Vonzásban és változásban*. (A nyelvészeti Doktorandusz füzetek különkiadása) Pécs: Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola. 277–307. ISBN 978-963-642-504-3

referensek képezik azt az alapszerkezetet, amelynek segítségével a relációkat köztük, a világ és az emberi elme között leírják. Az idézett tanulmányban a hatáslánccsaládokkal foglalkoznak a szerzők, amelyeket a kiterjesztett lexikai tudás részének tartanak (Alberti–Kilián 2010: 115). E modell szerint „az intelligens nyelvtechnológiai feladatok olyan modellezését kívánják meg a kommunikációban álló emberi elméknek, ami hatalmas (és dinamikusan fejleszthető) kulturális/enciklopédikus, ontológiai és erősen kiterjesztett lexikai információs bázison alapul”, méghozzá élethossziglani alapon, ami alatt nagy és folyamatosan bővíthető adatbázisokat értenek. Elképzelésük szerint „a gép egykor úgy fog majd működni, mintha a megfigyelő/fordító (interpretáló) ember tevékenységét szimulálná” (Alberti–Kilián 2010: 115).

A ReALIS modellben négyféle reláció terjeszkedik egy strukturálatlan referenshalmazon: 1) az α horgonyzófüggvény, 2) a λ szintfüggvény, 3) a κ kurzor, és 4) a σ eventuais függvény. A lényeg, hogy vonzatkeretlisták helyett polaritások hatáslánccsaládok formájában tárolják a lényegi információt, és a szemantikai és szintaktikai relációkat kétirányúan, egymástól függőségben, közösen írják le, a szemantikai relációkat pedig a lexikon elemeihez kötik. Ily módon egyfajta ontológiai rendszer, *tudásbázis* hozható létre. A referensek többfélék lehetnek e modellben. Megkülönböztetnek *objektumreferenseket*, *időreferenseket*, *predikátumreferenseket*, *eseményreferenseket* (Alberti–Kilián 2010: 122–124). Összességében megállapították, hogy a nemdeterminisztikus információk túlbujánzásának kiküszöböléséhez a tudásbázis további szemantikai és enciklopédikus információkkal való feltöltése szükséges.

A ReALIS-ról írott egyik tanulmányában Alberti kifejti, hogy álláspontja szerint a Tökéletes Szintaxist és a Tökéletes Szemantikát nem lehet (nem érdemes) egymástól elkülöníteni, helyette „a Tökéletes Grammatikát kellene megkeresni, ami minden nyelvészeti nevezhető jelenségre megoldást nyújt, és amelyben a szintaxis és a szemantika közötti *együttműködés* tökéletes” (Alberti 2011a: 52).

A ReALIS modelljének számítógépes implementációja megkezdődött, létrehoztak egy univerzális adatbázist, amely alkalmas arra, hogy bármely nyelv lexikai egységeit és azok tulajdonságait tartalmazza. Az új modell előnye, hogy a lexikonban egy helyen kezelhetők a más nyelvi szintekhez (is) tartozó adatok (Kleiber 2008).

Alberti ReALIS modelljében tehát a lexika és a referensek képezik azt az alapszerkezetet, amelyek segítségével a relációkat leírják közöttük, a világ és az emberi elme között. Ebben a „totálisan lexikalista” alapvetésű modellben már nem listaként kezelik a lexikont, hanem összetett struktúráként, amely a többi nyelvi szinthez tartozó információkat is egyetlen helyen, a lexikonban tárolja.

A kutatások további irányát Alberti egyfajta „formális kognitív nyelvelmélet” kidolgozásában látja, ezzel kapcsolódik ahhoz az új és egyre erősebb irányzathoz, amely a kognitív kutatások során megszerzett ismeretek formalizált leírását tűzi ki célul (ez egy új és várhatóan gyorsan népszerűvé váló kutatási irány).

Világosan látszik, hogy a nyelv matematikai leírása immár a nyelvi szintek mindegyikére kiterjed, sőt, még a nyelven túli világok leírása is lehetővé válik.

6. Összefoglalás

A tanulmányban a lexikon megközelítéseit tekintetem át a nyelvészet különböző ágaiban, konkrétan a *lexikon*, a *szótár*, a *szó*, a *szókincs*, a *szókészlet* és a *mentális szótár* fogalmát. A bevezetésben felvettem annak a nyelvész körökben is elterjedt véleménynek a cáfolatát, hogy a formális nyelvészet a lexikával nem foglalkozik. E nézettel ellentétben – mint azt az 5. pontban kifejttem – a formális nyelvészeti kutatásokban a lexikalista irányzatok egyre nagyobb

Megjelent:

Fóris Ágota 2012. A lexikon megközelítései. In: Alberti Gábor – Kleiber Judit – Farkas Judit (szerk.) *Vonzásban és változásban*. (A nyelvészeti Doktorandusz füzetek különkiadása) Pécs: Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola. 277–307. ISBN 978-963-642-504-3

teret nyernek, sőt, létezik olyan modell, például a ReALIS interpretációs rendszer, amely totális lexikalizmust valósít meg. A lexikon három legfontosabb megközelítési módja (a szóalapú megközelítés, a fogalomalapú megközelítés és a grammatikaalapú megközelítés) közül a formális elemzést a harmadik típusba, vagyis a grammatikaalapúba soroltam.

A 2. pontban a hagyományos leíró nyelvtan, a strukturális nyelvészet, a nyelvstatisztika és a lexikográfia megközelítései alapján részleteztem a *szó*, a *szókincs* és a *szókészlet* fogalmát. Megállapítottam a szakirodalmi források alapján, hogy a szó fogalma nem univerzális, többféle értelemben használják a nyelvészet különböző ágaiban, ilyen például az ortográfiai, a morfológiai, a fonológiai, a szintaktika és a lexikai szó. Különbséget tettem az egyéni szókincs (szókincs) és egy nyelv szókincse (szókészlet) között. A 3. pontban a *szótárt* mint *lexikográfiai művet* jellemeztem, és megadtam a szótár ilyen értelmű definícióját. A 4. pontban a *mentális lexikonnal* foglalkoztam. A pszicholingvisztikai és a kognitív kutatások alapján a mentális lexikon tartalmazza mindazokat az elemeket, a mentális nyelvtan pedig azokat a szabályokat, amelyek szükségesek a mentális folyamatok során létrehozott nyelvi megnyilatkozásokhoz. Az 5. pontban a *szótár (lexikon) formális nyelvészetben betöltött szerepét* tárgyalom. A különböző formális nyelvészeti irányzatok és iskolák eltérő módon kezelik a lexikont. A Chomsky-féle generatív grammatika még a szintaxis autonómiáját hirdette, a Montague-féle formális szemantika már a szemantika elsőbbségét. A lexikon szemantikai leírására ma már számos iskola és irányzat törekszik, ezek között strukturális–generatív és formális irányzatok. A lexikon vizsgálata a formális nyelvi elemzésben is egyre fontosabb szerepet tölt be, a korai autonóm szintaxis elvétől eljutottak a formális szemantikához, majd a formális pragmatikához és diskurzustanhoz. A formális nyelvészetben a szintaxis Chomsky-féle új elméleti keretben történő leírása után lehetségessé vált a jelentés formalizált leírása is. A lexikon jelentése ebben az irányzatban 'mentális lexikon', ennek megfelelően a cél a mentális lexikonban tárolt nyelvi elemek, főként grammatikai jellemzőik (fonológiai, morfológiai, szintaktikai, szemantikai) leírása formális eszköztárral. Nem minden esetben teljesen egyértelmű, hogy a formális nyelvészeti szakirodalomban elkülönítik-e egymástól a mentális lexikont és a mentális nyelvtant. Ez a két terminus két egymástól különböző funkciót betöltő nyelvi elemek halmazát jelöli. Funkciójuk együttesen jut érvényre a nyelvi megnyilatkozásokban, függetlenül attól, hogy tárolásuk az egy azonos, vagy két különböző, de egymással hálózati kapcsolatban lévő részen történik-e. A *Strukturális magyar nyelvtan* Morfológia és Lexikon kötete alapján megállapítható, hogy lexikonnak nevezik egyrészt a mentális szótárt, másrészt azt a „kiszolgáló” adattárat, amely a nyelvi folyamatokat vezérlő rendszer nyelvi adatokkal történő kiszolgálására való. Annak a lexikonnak, amelyet a strukturális–generatív nyelvészet céljára kell összeállítani, az a feladata, hogy tartalmazza mindazokat az elemeket, amelyek a nyelvi megnyilatkozásokban szerepelhetnek. Ez egy olyan leegyszerűsített modell, amely a szótárról főleg fonológiai, morfológiai és szintaktikai információkat tartalmaz. Az ezek alapján az információk alapján osztályozással felépített modell a leszűkített feltételrendszerben hasznos lehet.

Végezetül egy mai formális szemantikai elmélet, a ReALIS világmodell lexikafelfogását összegeztem. A ReALIS „totálisan lexikalista” alapvetésű, tudományos háttere három fő elmélet: a generatív szintaxis, a pragmatika és a modellelméleti szemantika. Ebben a modellben már nem listaként kezelik a lexikont, hanem összetett struktúráként, amely a többi nyelvi szinthez tartozó információkat is egyetlen helyen, a lexikonban tárolja.

A nyelvhasználat gazdaságossága miatt célszerű egy jelölőt több, közel azonos jellemzőkkel rendelkező részalmaz elemeinek jelölésére használni. Azt, hogy egy adott megnyilatkozásban melyik aktuális jelentés tartozik a jelölőhöz, a szöveggörnyezet, a pragmatikai szituáció és a beszélők világról való ismeretei is befolyásolják. A

Megjelent:

Fóris Ágota 2012. A lexikon megközelítései. In: Alberti Gábor – Kleiber Judit – Farkas Judit (szerk.) *Vonzásban és változásban*. (A nyelvészeti Doktorandusz füzetek különkiadása) Pécs: Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola. 277–307. ISBN 978-963-642-504-3

terminushasználat általános jellemzője, hogy az olyan fogalomhalmazt, amely elemeinek a fő meghatározó jegyei azonosak, de több részjegyen különböznek, nem bontják részhalmazokra. A teljes halmaz jelölőjének jelentése a részhalmazok elemei jelentésének összege. Az ilyen ernyőterminus használatával továbbított információ pontosítására két eljárás is van: 1) a halmaz alosztályokra bontása újabb kritériumok alapján és a kialakított fajfogalmakhoz újabb terminusok bevezetése, 2. a részhalmazokban található fajfogalmakat ugyanazzal az ernyőterminussal jelölni, és az aktuális jelentést a szövegkörnyezet alapján eldönteni vagy jelzős szerkezeteket használni. A szó, a szótár, a lexikon fogalma ez utóbbi esetre példa. A *szó* terminusnak többféle – kontextustól függő – definíciója is létezik. Egy adott absztrakciós szinthez tartozó terminus definíciójától nem szerencsés elvárni, hogy egy alacsonyabb absztrakciós szintre tartozó jelentést is pontosan adjon meg (lásd részletesen Fóris et al. 2009).

A tanulmány központjába állított lexikon terminust az egyes nyelvészeti ágakban nem ugyanazzal az aktuális jelentéssel használják.

A *szótár* jelentései: *általános értelemben* 1. szavak halmaza, *szűkebb értelemben* (részhalmazként): 2. egyéni szókincs, 3. egy nyelv szókészlete, 4. lexikográfiai típusú mű (referenciamű) (fizikai formában megjelenő, nyomtatott vagy elektronikus, szavakhoz kapcsolt nyelvi adatok gyűjteményes adatbázisa), 5. mentális szótár, mentális lexikon.

A *lexikon* jelentései: *általános értelemben* 1. szavak halmaza, *szűkebb értelemben* 2. egyéni szókincs, 3. egy nyelv szókészlete, 4. lexikográfiai típusú mű (referenciamű) egy fajtája, másként enciklopédikus szótár, 5. mentális lexikon, mentális szótár.

Hivatkozások

- A nyelvtudomány elméleti kérdései 1960 = A nyelvtudomány elméleti kérdései. A szovjet általános nyelvtudományi vita anyagából. *A MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei* (1960) XVI (1-4), 359–379.
- Aitchinson, Jean (2003): *Words in the mind. An introduction to the mental lexicon*. Blackwell, Malden, MA.
- Alberti Gábor – Dóla Mónika – Kántor Gyöngyi – Kleiber Judit – Ohnmacht Magdolna (2007): *Realis: a „reális” interpretációs rendszer*. In: Alberti Gábor – Fóris Ágota (szerk.): *A mai magyar formális nyelvtudomány műhelyei*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 139–156.
- Alberti Gábor – Kilián Imre (2010): Vonatkeretlisták helyett polaritásos hatáslánccsaládok — avagy a *ReALIS* σ függvénye. In: Tanács Attila – Vincze Veronika (szerk.): *MSZNY 2010*, Szegedi Tudományegyetem, Informatikai Tanszékcsoport, Szeged, 113–126. <http://www.inf.u-szeged.hu/mszny2010/mszny2010.pdf>
- Alberti Gábor – Kleiber Judit (2003): Extraction of Discourse-Semantic Information... In: H. Cunningham – E. Paskaleva – K. Bontcheva – G. Angelova (eds.): *Information Extraction for Slavonic and Other Central and Eastern European Languages*, Borovets, Bulgaria, 63–69.
- Alberti Gábor (2000): Lifelong Discourse Representation Structures. In: Massimo Poesio – Davis Traum (eds.): *GötaLog 2000 – Gothenburg Papers in Computational Linguistics 00–5*, Göteborg University, Göteborg, 13–20.
- Alberti Gábor (2006): *A matematika a természetes nyelvek leírásában*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Alberti Gábor (2009): *ReALIS: An Interpretation System which is Reciprocal and Lifelong*. Workshop 'Focus on Discourse and Context-Dependence' (16.09.2009, 13.30-14.30 UvA, Amsterdam Center for Language and Communication), <http://www.hum.uva.nl/aclc/events.cfm/C2B8E596-1321-B0BE-6825998CFA642DB2>, <http://lingua.btk.pte.hu/realispapers> [hozzáférés: 2011.10.17.]
- Alberti Gábor (2011a): *ReALIS*, avagy a szintaxis dekompozíciója. In: Bartos Huba (szerk.): *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXIII. Új irányok és eredmények a mondattani kutatásban*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 51–98.

Megjelent:

- Fóris Ágota 2012. A lexikon megközelítései. In: Alberti Gábor – Kleiber Judit – Farkas Judit (szerk.) *Vonzásban és változásban*. (A nyelvészeti Doktorandusz füzetek különkiadása) Pécs: Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola. 277–307. ISBN 978-963-642-504-3
- Alberti Gábor (2011b): Reális. *Interpretálók a világban, világok az interpretálóban*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Antal László (1959): Megjegyzések a szóállomány statisztikai vizsgálatáról. *Magyar Nyelvőr* 83 (3), 307–311.
- Antal László (2005/1964): *A formális nyelvi elemzés*. Szak Kiadó, Bicske, 1–228.
- Apreszjan, J. D. (1971): *A modern strukturális nyelvészet elmélete és módszerei*. Gondolat, Budapest.
- Asher, Nicolas – Lascarides, Alex (2003): *Logics of Conversation*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Bañcerowski Janusz (1999): A kognitív nyelvészet alapelvei. *Magyar Nyelvőr* 123 (1), 78–87. <http://www.c3.hu/~nyelvor/period/1231/123107.htm>
- Bañcerowski Janusz (2009): A nyelvészeti strukturalizmus és kognitivizmus tézisei és alapelvei. *Magyar Nyelvőr* 133 (3), 253–261.
- Benkő Loránd (szerk.) (2002/1967): *A magyar nyelv története*. Tankönyvkiadó, Budapest, 50–62, 259–269.
- Bölcskei Andrea (2010): *A magyar településnevek korrelációs rendszerének alakulása a természetes névadás korszakában*. Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Budapest.
- Bynon, Theodora (1997): *Történeti nyelvészet*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Chomsky, Noam (1957): *Syntactic Structures*. Mouton, The Hague.
- Chomsky, Noam (1965): *Aspects of the Theory of Syntax*. MIT, Cambridge.
- Chomsky, Noam (1995): *The Minimalist Program*. MIT, Cambridge.
- De Mauro, Tullio – Chiari, Isabella (eds) (2005): *Parole e numeri. Analisi quantitative dei fatti di lingua*. Aracne, Roma.
- De Mauro, Tullio – Moroni, Gian Giuseppe (1996): *DIB. Dizionario di base della lingua italiana*. Paravia, Torino.
- De Mauro, Tullio (1999): Introduzione. In: De Mauro, Tullio (1999–2000): *Grande dizionario italiano dell'uso*. UTET, Torino, Vol. I. VII–XLII.
- Dóla Mónika (2006): Formulaszerű nyelvhasználat – az angol formulaic language terminus beillesztése a magyar nyelvtudományi terminológiába. In: Fóris Ágota – Pusztay János (szerk.): *Utak a terminológiához*, BDF, Szombathely, 94–116.
- Dowty, David R. – Wall, Robert E. – Peters, Stanley 1981: *Introduction to Montague Semantics*. D. Reidel Publishing Company, Dordrecht.
- Katz, Jerrold J. (1996): Semantics in Linguistics and Philosophy: An intensionalist perspective. In: Shalom Lappin (ed.): *The Handbook of Contemporary Semantic Theory*. Blackwell, Oxford, 599–616.
- É. Kiss Katalin (2009): A 80 éves Noam Chomsky és a chomskyánus nyelvészeti forradalom. *Magyar Tudomány* (3), <http://www.matud.iif.hu/2009/09sze/04.htm> [hozzáférés: 2011.10.17.]
- Fejes László (2003): A szóösszetételek elemzéséről. In: Bakró-Nagy Marianne – Rédei Károly (szerk.): *Ünnepi kötet Honti László tiszteletére*, MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 106–113.
- Fejes László (2005): *Összetett szavak finnugor nyelvekben*. PhD-disszertáció. Budapest, Kézirat. <http://nytud.hu/~fejes/phd/index.html> [hozzáférés: 2011.09.25.]
- Fóris Ágota – Kékesi Nikolett – Kozma László (2009): Megjegyzések a terminusok jelentésmeghatározásának módszeréhez. *Magyar Terminológia* 2 (1), 99–112.
- Fóris Ágota (2002): *Szótár és oktatás*. (Iskolakultúra könyvek 14.) Iskolakultúra, Pécs.
- Fóris Ágota (2005): *Hat terminológia lecke*. Lexikográfia Kiadó, Pécs.
- Fóris Ágota (2006): A nyelvi és az enciklopédikus információk a szótári jelentés-meghatározásban. In: Klaudy Kinga – Dobos Csilla (szerk.): *A világ nyelvei és a nyelvek világa. A XV. MANYE Kongresszus előadásai. Miskolc. 2005. április 7–9. (A MANYE Kongresszusok előadásai 2.)* Vol 2/2. MANYE – Miskolci Egyetem, Pécs–Miskolc, 259–264.
- Fóris Ágota (2007): A szótár terminus értelmezéséről. In: Magay Tamás (szerk.): *Félmúlt és közeljövő* (Lexikográfiai füzetek 3.), Akadémiai Kiadó, Budapest, 295–302.

Megjelent:

- Fóris Ágota 2012. A lexikon megközelítései. In: Alberti Gábor – Kleiber Judit – Farkas Judit (szerk.) *Vonzásban és változásban*. (A nyelvészeti Doktorandusz füzetek különkiadása) Pécs: Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola. 277–307. ISBN 978-963-642-504-3
- Fóris Ágota (2010): A skálafüggetlen hálószerkezet a szótárakban. In: Bárdosi Vilmos – Kiss Gábor (szerk.): *Szótárak, szólások, nevek vonzásában. Köszöntő könyv Fábián Zsuzsanna tiszteletére*, (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 111.) Tinta Könyvkiadó, Budapest, 81–92.
- Gerstner Károly (2003): A magyar nyelv szókészlete. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *A magyar nyelv kézikönyve*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 117–158.
- Giuliani, Alessandro – Iacobini, Claudio – Thornton, Anna M. (2005): La nozione di vocabolario di base alla luce della stratificazione diacronica del lessico dell'italiano. In: Tullio De Mauro – Isabella Chiari (eds.): *Parole e numeri. Analisi quantitative dei fatti di lingua*, Aracne, Roma, 193–214.
- Gósy Mária (2005): *Pszicholingvisztika*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Guiraud, Pierre (1954): *Les Caractères statistiques du vocabulaire*. Presses universitaires de France.
- Harris, Zelig (1965): Transformational Theory. *Language* 41, 363–401.
- Hartmann, Reinhard R. K. (2001): *Teaching and Researching Lexicography*. (Applied Linguistics in action 2) Pearson Education, Exeter.
- Heim, Irene (1982): *The Semantics of Definite and Indefinite Noun Phrases*. Ph.D. thesis, University of Massachusetts, Amherst, published in 1989 by Garland, New York.
- H. Varga Márta (2006): „Születésnapját a születése napján ünnepeltük”. Töprengések a szoros szerkezetű összetett szavak toldalékolásáról. *Magyar Nyelvőr* 130 (4), 493–497.
- Imrényi András (2009): Generatív nyelvészet és szociolingvisztika. *Magyar Nyelv* 105 (1), 50–61.
- Jackendoff, Ray (1990): *Semantic Structures*. MIT Press, Cambridge/London.
- J. Soltész Katalin (1963): Guiraud statisztikai módszere a szókincs vizsgálatában. In: Telegdy Zsigmond (szerk.): *Általános Nyelvészeti Tanulmányok I*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 263–272.
- Kálmán László – Nádasdy Ádám (web, é. n.): Nyelvészeti alapfogalmak. In: *Hajnali hárompercesek a nyelvről*. <http://budling.nytud.hu/~Kalman/arch/hajnali.pdf> [hozzáférés: 2010.12.17.]
- Kamp, Hans (1981): A theory of truth and semantic representation. In: Jeroen Groenendijk – Theo M. V. Janssen – Martin Stokhof (eds.): *Formal Methods in the Study of Language*, Mathematical Centre, Amsterdam.
- Kamp, Hans – Roßdeutscher, Antje (1994): Remarks on lexical structure and DRS construction. *Theoretical Linguistics* 20 (3/3), 97–165.
- Kenesei István (2000): A szavak és más lexikai alapegységek. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 76–91.
- Kenesei István (2008): Funkcionális kategóriák. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 4. A szótár szerkezete*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 601–637.
- Kiefer Ferenc (szerk.) (1992): *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kiefer Ferenc (szerk.) (1994): *Strukturális magyar nyelvtan 2. Fonológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kiefer Ferenc (1998): Alaktan. In: É. Kiss Katalin – Kiefer Ferenc – Siptár Péter: *Új magyar nyelvtan*, Osiris Kiadó, Budapest, 187–292.
- Kiefer Ferenc (2000): *Jelentélmélet*. Corvina, Budapest. (2. kiadás: 2007)
- Kiefer Ferenc (szerk.) (2000): *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kiefer Ferenc (szerk.) (2008): *Strukturális magyar nyelvtan 4. A szótár szerkezete*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kiss Jenő (1995): *Társadalom és nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kiss Mónika (2004): Szótár a szótárban. In: Tóth Szergej – Földes Csaba – Fóris Ágota (szerk.): *Lexikológiai, lexikográfiai látkép: problémák, paradigmák, perspektívák* (Fasciculi Linguistici Series Lexicographica 3.), Generalia, Szeged, 61–68. <http://mek.oszk.hu/04400/04468>
- Kleiber Judit (2007): Számítógépes nyelvészet Pécsen. In: Alberti Gábor – Fóris Ágota (szerk.): *A mai magyar formális nyelvtudomány műhelyei*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 170–188.
- Kleiber Judit (2008): *A totális lexikalizmus elméletétől a kísérleti implementációig*. PhD értekezés. Pécs, Pécsi Tudományegyetem. Kézirat. <http://lingua.btk.pte.hu/realisapers> [hozzáférés: 2011.10.17.]

Megjelent:

- Fóris Ágota 2012. A lexikon megközelítései. In: Alberti Gábor – Kleiber Judit – Farkas Judit (szerk.) *Vonzásban és változásban*. (A nyelvészeti Doktorandusz füzetek különkiadása) Pécs: Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola. 277–307. ISBN 978-963-642-504-3
- Komlósy András (2001): *A lexikai-funkcionális grammatika mondattanának alapfogalmai*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Kövecses Zoltán – Benczes Réka (2010): *Kognitív nyelvészet*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Lakoff, George – Johnson, Mark (1980): *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press, Chicago.
- Landau, Sidney I. (1989): *The Art and Craft of Lexicography*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Langacker, Ronald W. (1987): *Foundations of Cognitive Grammar. Vol. 1. Theoretical Prerequisites*. Stanford University Press, Stanford.
- Langacker, Ronald W. (1991): *Foundations of Cognitive Grammar. Vol. 2. Descriptive Application*. Stanford University Press, Stanford.
- Langacker, Ronald W. (2002/1991): *Concept, Image, and Symbol. The cognitive Basis of Grammar*. Mouton de Gruyter, Berlin/New York.
- Lengyel Klára (2000a): Nyelv, nyelvtan, grammatika. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 23.
- Lengyel Klára (2000b): A nyelvi egységek szinteződése. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 24–34.
- Levin, Beth – Rappaport Hovav, Malka (1996): Lexical Semantics and Syntactic Structure. In: Shalom Lappin (ed.): *The Handbook of Contemporary Semantic Theory*, Blackwell, Oxford, 487–507.
- Lyons, John (1995): *Linguistics Semantics*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Magay Tamás (2004): Szó, ami szó. In: Fóris Ágota – Pálffy Miklós (szerk.): *A lexikográfia Magyarországon* (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához XXXV.), Tinta Könyvkiadó, Budapest, 53–71.
- Maleczki Márta (2007): Szemantika. Szerkezetek jelentése. In: Alberti Gábor – Fóris Ágota (szerk.): *A mai magyar formális nyelvtudomány műhelyei*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 124–138.
- Massariello Merzagora, Giovanna (1983): *La lessicografia*. Bologna, Zanichelli.
- Muljačić, Žarko (1971): *Introduzione allo studio della lingua italiana*. Einaudi, Torino.
- Ogden, Charles Kay (1944): *Basic English. A general introduction with rules and grammar*. Paul Treber, London.
- Ország László (1954): *A magyar szókészlet szótári feldolgozásának kérdései*. I., OK. VI.
- Papp Ferenc (1964): *Matematikai nyelvészet és gépi fordítás a Szovjetunióban*. (Időszerű Műszaki Dokumentációs kérdések 6.) Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ, Budapest.
- Papp Ferenc (2006/1966): Szövegszó, szóalak, lexéma. In: Klaudy Kinga (szerk.): *Papp Ferenc olvasókönyv*, Tinta Könyvkiadó, Budapest, 135–142.
- Papp Ferenc (2006/1974): Strukturális-matematika-algebrikus (nyelvészet). In: Klaudy Kinga (szerk.): *Papp Ferenc olvasókönyv*, Tinta Könyvkiadó, Budapest, 72–80.
- Partee, Barbara H. (1996): The Development of Formal Semantics in Linguistic Theory. In: Shalom Lappin (ed.): *The Handbook of Contemporary Semantic Theory*. Blackwell, Oxford, 11–38.
- Pléh Csaba – Lukács Ágnes (2003): A nyelv idegrendszeri reprezentációja. In: Pléh Csaba – Kovács Gyula – Gulyás Balázs (szerk.): *Kognitív idegtudomány*, Osiris Kiadó, Budapest, 529–556.
- Pléh Csaba – Lukács Ágnes – Kas Bence (2008): A szótár pszicholingvisztikája. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 4. A szótár szerkezete*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 789–782.
- Pléh Csaba (1980): *A pszicholingvisztika horizontja*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Pléh Csaba (2000): A magyar morfológia pszicholingvisztikai aspektusai. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Prószték Gábor (2003): A természetes nyelvek leírásának bonyolultsági kérdései. *Magyar Tudomány* (3), <http://www.matud.iif.hu/03mar.html> [hozzáférés: 2011.10.17.]
- Pustejovsky, James (1995): *The Generative Lexicon*. The MIT Press, Cambridge.
- Rebrus Péter – Törkenczy Miklós (2008): Morfofonológia és a lexikon. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 4. A szótár szerkezete*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 683–786.
- Svensén, Bo (1993): *Practical Lexicography. Principles and Methods of Dictionary-Making*. Oxford University Press, Oxford.

Megjelent:

Fóris Ágota 2012. A lexikon megközelítései. In: Alberti Gábor – Kleiber Judit – Farkas Judit (szerk.) *Vonzásban és változásban*. (A nyelvészeti Doktorandusz füzetek különkiadása) Pécs: Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola. 277–307. ISBN 978-963-642-504-3

Swadesh, Morris (1971): *The origin and diversification of language*. (J. Sherzer (ed.)) Aldine Atherton, Chicago.

Szirmai Mónika (2005): *Bevezetés a korpusznyelvészetbe*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

Törkenczy Miklós (1994): A szótag. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 2. Fonológia*, Akadémiai Kiadó, Budapest.

Tolcsvai Nagy Gábor (2010): *Kognitív szemantika*. Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitra.

Trón Viktor (2001): *Fejközpontú frázisstruktúra-nyelvtan*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

Ullmann, Michael T. (2001a): A neurocognitive perspective on language: The declarative/procedural model. *Nature Reviews Neuroscience* (2), 717–574.

Ullmann, Michael T. (2001b): The declarative/procedural model of lexicon and grammar. *Journal of Psycholinguistic Research* 30, 37–69.

Zsemlyei János (2002): *A mai magyar nyelv szókészlete és szótárai*. Erdélyi Tankönyvtanács, Kolozsvár.

Wiegand, Herbert Ernst (1998): *Wörterbuchforschung. Untersuchungen zur Wörterbuchbenutzung, zur Theorie, Geschichte, Kritik und Automatisierung der Lexikographie*. Vol. 1. de Gruyter, Berlin.

Zgusta, Ladislav (1971): *Manual of Lexicography*. Mouton, The Hague/Paris.

Források

DoL 1998 = Hartmann, Reinhard R.K. – James, Gregory (eds.) (1998): *Dictionary of Lexicography*. Routledge, London/New York.

ÉKsz² = Pusztai Ferenc (főszerk.) (2003): *Magyar értelmező kéziszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

KER 2002 = *Közös Európai Referenciakeret – magyar változat* (2002): http://www.nyak.hu/nyat/doc/ker_2002.asp [hozzáférés: 2011.09.25.]

MSzFE. = Lakó György (főszerk.) (1967–1981): *A magyar szókészlet finnugor elemei. Etimológiai szótár* 1–3. + Mutató. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Pléh Csaba – Boross Ottilia (2008): *Pszichológia*. (Akadémiai lexikonok A-Z) Akadémiai Kiadó, Budapest.